

**INSTITUTIONEN FÖR PEDAGOGIK
OCH SPECIALPEDAGOGIK**

VAR FINNS DE ETISKA ÖVERVÄGANDENA I UTBILDNING FÖR HÅLLBAR UTVECKLING I SVERIGE?

Markus Esbjörnsson

Uppsats/Examensarbete:	15 hp
Program och/eller kurs:	LAU927 VAL Examensarbete
Nivå:	Grundnivå
Termin/år:	Ht 2019
Handledare:	Sofie Gustafsson
Examinator:	Rolf Lander

Abstract

Titel: Var finns de etiska övervägandena i utbildning för hållbar utveckling i Sverige?

Författare: Markus Esbjörnsson

Typ av arbete: Examensarbete (15 hp)

Handledare: Sofie Gustafsson

Examinator:

Program/Kurs: Lärarprogrammet (VAL), Göteborgs universitet

Datum: Maj 2019 (Rapportnummer:)

Nyckelord: etik, etiska överväganden, etiska dilemman, hållbar utveckling, utbildning för hållbar utveckling

---

Syfte: Syftet med undersökningen är att undersöka ifall utveckling av förmågan att göra etiska överväganden inkluderas i dokument kopplade till processen utbildning för hållbar utveckling i grundskolan i Sverige.

Teori: Undersökningen utgår ifrån teorin att förmågan att kunna göra etiska överväganden är en förutsättning för hållbar utveckling och att utveckling av denna förmåga bör vara inkluderad i utbildning för hållbar utveckling.

Metod: Som grund för arbetet med utbildning för hållbar utveckling i grundskolan i Sverige finns dokument på internationell nivå och nationell nivå samt dokument direkt kopplade till den svenska skolan, vilket gör dem intressanta att analysera för att undersöka frågeställningarna. För att undersöka dokumenten och dess innehåll genomförs en textanalys.

Resultat: Analysen visar att etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden samt etiska dilemman inkluderas i begränsad form i dokumentet som beskriver Agenda 2030 för hållbar utveckling och i Sveriges handlingsplan för hållbar utveckling. I den svenska läroplanen beskrivs utveckling av förmågan att göra etiska överväganden i större utsträckning, men främst i generell form eller kopplat till enstaka ämnen. I texter specifikt utformade för utbildning för hållbar utveckling som tillhör Skolverkets kompetensutvecklingsmaterial framhålls explicit utveckling av förmågan att göra etiska överväganden kopplat till utbildning för hållbar utveckling genomgående i en stor del av materialet och genom användning av detta material bör möjlighet finnas att utveckla förmågan att göra etiska överväganden hos elever.

Innehållsförteckning

Inledning	1
Syfte och frågeställningar	3
Bakgrund till hållbar utveckling i Sverige	4
Framväxten av begreppet hållbar utveckling	4
Utveckling från miljöundervisning till utbildning för hållbar utveckling i skolan	5
Sverige och utbildning för hållbar utveckling.....	6
Litteraturgenomgång och teoretiska ingångar.....	8
Innebörden av begreppet <i>hållbar utveckling</i> idag.....	8
Ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet.....	10
Det komplexa politiska området hållbar utveckling	11
Skillnader mellan och inom länder	12
Hållbar utveckling, etiska dilemman och förmågan att kunna göra etiska överväganden.....	13
Textanalys som metod	15
Bakgrund till undersökningens utformning och val av metod	15
Val av metod.....	15
Urval av texter samt avgränsning.....	16
Genomförande av textanalys.....	17
Sortering av texter	19
Svårigheter vid genomförande av textanalys.....	19
Undersökningens tillförlitlighet	20
Validitet.....	20
Reliabilitet.....	20
Resultat: sammanställning av textanalysen.....	21
Dokument 1. Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling.....	21
Dokument 2. Handlingsplan Agenda 2030 2018–2020	23
Dokument 3. Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011	25
Dokument 4. Hållbar utveckling, åk 7-9	29
Sammanfattning av textanalysen	34
Diskussion och slutsatser	35
Metoddiskussion	37
Slutsatser	38
Förslag till vidare forskning.....	38
Referenser	39
Bilaga 1. Textsortering dokument 1: Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling.....	1
Bilaga 2. Textsortering dokument 2: Handlingsplan Agenda 2030 2018–2020	1
Bilaga 3. Textsortering dokument 3: Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011	1
Bilaga 4. Textsortering dokument 4: Hållbar utveckling, åk 7-9.....	1

Inledning

Sverige har förbundit sig att se till att "...alla studerande får de kunskaper och färdigheter som behövs för att främja en hållbar utveckling..." (UNDP, 2018).

Så lyder delmålet med rubriken "Utbildning för hållbar utveckling och globalt medborgarskap" ur de Globala målen som ingår i Agenda 2030 för hållbar utveckling¹. Delmålet ligger under det övergripande målet som behandlar utbildning: "Säkerställa en inkluderande och likvärdig utbildning av god kvalitet och främja livslångt lärande för alla". Enligt Agenda 2030 för hållbar utveckling ska delmålet uppnås bland annat genom att utbildningen fokuserar på hållbar utveckling och hållbara livsstilar, mänskliga rättigheter, jämställdhet, fred och ickevåld, globalt medborgarskap samt kulturens och den kulturella mångfaldens bidrag till hållbar utveckling" (UNDP, 2018). Detta är den senaste internationella överenskommelsen som Sverige förbundit sig att hålla när det gäller utbildning i relation till hållbar utveckling.

Agenda 2030 är den senaste internationella överenskommelsen som rör hållbar utveckling, men har föregåtts av flera andra i vilka arbetet med hållbar utveckling och utbildning för hållbar utveckling har utvecklats och det är FN som har varit drivande i arbetet. Utifrån de olika FN-konferenser, som genomförts under flera decennier, de program och strategier som skapats, samt genom fokuset på hållbar utveckling som en viktig del inom utbildning idag, finns det planer och strategier som verkar genomarbetade, heltäckande och inkluderande och med hänsyn till natur och medmänniskor. Enligt regeringskansliet har Sverige ett gynnsamt utgångsläge för att uppnå målen i Agenda 2030 (Regeringskansliet, 2017b). Det verkar som att vi är på rätt väg och att vi har strategier för hur vi inom utbildningssektorn kan arbeta för hållbar utveckling.

Hållbar utveckling är på agendan och vad som krävs för att nå hållbar utveckling är till synes under kontroll. Det finns dock kritiska röster mot det arbete som sker och som menar att alla berörda parter inte inkluderas eller känner sig delaktiga, eller att det som ryms i begreppet hållbar utveckling idag inte tar hänsyn till alla nödvändiga aspekter för att ett förändringsarbete skall kunna ske.

Enligt miljöfilosofen Leszek Gawor (2008, s. 131) är förhållandet mellan mänskligheten och den sociala verkligheten mer komplicerat än vad som antas inom idén för hållbar utveckling. Att människor med olika geografiska eller kulturella tillhörigheter ses som en enhet inom hållbar utveckling gör att ekonomiska klyftor och sociala skillnader inte kan inkluderas inom idén om hållbar utveckling (Torbjörnsson, 2011, s. 19). Jan Olsson (2005a, s. 82) ger som exempel på detta att olika länder lägger olika vikt vid de olika dimensionerna, *ekologisk, social* och *ekonomisk* hållbarhet, beroende på ekonomiskt utgångsläge. Generellt sett fokuserar fattiga länder på global rättvisa och rika länder på ekologi.

---

¹ De Globala målen ingår i Agenda 2030 för hållbar utveckling, det avtal som slöts i september 2015 i Paris och där alla FN:s medlemsländer juridiskt förband sig att arbeta för att uppnå en värld som är miljömässigt, ekonomiskt och socialt hållbar år 2030. I Agenda 2030 ingår 17 mål och 169 delmål, de så kallade Globala målen (Regeringskansliet, 2017a).

Det går alltså att se motsättningar eller konflikter mellan de tre dimensioner som hållbar utveckling delas in i, *ekologisk*, *social* och *ekonomisk* hållbarhet. Enligt Olsson (2005a, s. 82) innehåller dessa dimensioner olika värden, som kan vara olika viktiga för olika människor eller stater, beroende på de aktuella förutsättningar som råder. Detta gör att begreppet får en intern komplexitet och att dilemman och konflikter kan uppstå. Utifrån detta bör förmågan att göra etiska överväganden vara central för hållbar utveckling.

Etiska dilemman kopplade till hållbar utveckling kan också vara vad som är rättvis fördelning av jordens resurser och vad vi är beredda att ge upp till någon som behöver det mer än oss. Ytterligare dilemman kan kopplas till olika generationer, om vi ska prioritera oss själva eller kommande generation och hur detta kan skilja sig beroende på om du är till exempel rik eller fattig (Andersson & Jagers, 2008, s. 130).

En kritik som lyfts i samband med arbete med hållbar utveckling är att människan antas vara rationell och moralisk i sitt agerande kopplat till hållbar utveckling. Utifrån detta antagande bör utveckling av förmågan att göra etiska överväganden vara centralt i utbildning för hållbar utveckling (Torbjörnsson (2011, s. 19).

Det här är några av de etiska dilemman som kan kopplas till hållbar utveckling och utbildning för hållbar utveckling och som bidrar till dess komplexitet. Inga självklara vetenskapliga svar kan ges kopplat till frågor och dilemman likt de som nämns här, utan det handlar istället om förhållningssätt, etik och värderingar samt hur vi ser på vårt ansvar för kommande generationer eller människor som lever långt ifrån oss själva. Med grund i detta kan individers förmåga att göra etiska överväganden antas vara en avgörande faktor i all utbildning för hållbar utveckling och att reflektion och diskussion kring etiska dilemman bör vara en viktig del i utbildning för hållbar utveckling.

Vid utformning av arbetet för att nå hållbar utveckling och vid planeringen av utbildning för hållbar utveckling utgår vi i Sverige till stor del från internationella FN-dokument, våra nationella handlingsplaner för hållbar utveckling och våra egna styrdokument i den svenska skolan. Men inkluderas eller diskuteras etik, etiska dilemman eller förmågan att göra etiska överväganden i dessa dokument? Med grund i etiska dilemman, som till exempel de som lyfts i detta inledande kapitel, inriktas den här undersökningen på om förmågan att göra etiska överväganden som förutsättning för hållbarhetsarbete inkluderas i arbetet med utbildning för hållbar utveckling i skolan i Sverige.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna undersökning är att undersöka ifall utveckling av förmågan att göra etiska överväganden inkluderas i dokument kopplade till processen utbildning för hållbar utveckling i grundskolan i Sverige. Det görs genom att försöka besvara följande frågeställningar:

- I vilken utsträckning diskuteras eller redogörs för etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman och i vilken utsträckning kopplas det till utbildning för hållbar utveckling i övergripande dokument om Sveriges anpassning till mål kopplade till utbildning för hållbar utveckling?
- I vilken utsträckning diskuteras eller redogörs för etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman och i vilken utsträckning kopplas det till utbildning för hållbar utveckling i skolans styrdokument?

Dessa övergripande huvudfrågor kommer att besvaras med hjälp av ett antal vägledande frågor som underbyggs teoretiskt i kapitlet Litteraturgenomgång och teoretiska ingångar. Fokus kommer att ligga på utbildning för hållbar utveckling kopplat till etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden och etiska dilemman. Denna övergripande frågeställning operationaliseras genom att samspelet mellan de tre faktorerna social, ekonomisk och ekologisk hållbarhet och beskrivna motsättningar dem emellan undersöks. I analysen undersöks också om kopplingen mellan utbildning för hållbar utveckling och etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden och etiska dilemman saknas. Följande utgör grunden för det analytiska arbetet.

- Vilka delar av texterna behandlar explicit etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman kopplat till utbildning för hållbar utveckling?
  - I vilka delar av texterna kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och kopplats till utbildning för hållbar utveckling?
- Hur beskrivs möjliga etiska dilemman utifrån de tre faktorerna social, ekonomisk och ekologisk hållbarhet?
  - Vilka motsättningar mellan de tre faktorerna beskrivs?
  - Vilka motsättningar saknas i texterna?

Bakgrund till hållbar utveckling i Sverige

Kapitlet innehåller tre delar som beskriver hur framväxten av begreppet *hållbar utveckling* sett ut, hur vi har gått från att tala om *miljöundervisning* till *utbildning för hållbar utveckling*, kopplingen mellan hållbar utveckling och skolan samt de dokument som varit och är centrala inom utbildning för hållbar utveckling. Kapitlet ger en bakgrund till valet av dokument som analyseras samt ligger till grund för analys och diskussion i uppsatsens avslutande kapitel.

Framväxten av begreppet hållbar utveckling

Avsnittet inkluderas för att ge en bakgrund till hur arbetet med *hållbar utveckling* vuxit fram, hur begreppet hamnade på agendan via miljökonferenser kopplade till FN, för att beskriva vissa av de skillnader i prioritering som förekommit beroende på socioekonomiska förutsättningar samt hur fokus kan skifta beroende på vilka frågor som får ta plats.

Avtalet Agenda 2030 för hållbar utveckling slöts vid FN:s klimatkonferens i Paris 2015, men har föregåtts av ett flertal andra konferenser och överenskommelser. Ursprunget till uppkomsten av begreppet *hållbar utveckling* kan, enligt Linnér och Selin (2002, 18 juni), spåras till FN:s miljökonferens i Stockholm 1972. Miljöfrågan hamnade då för första gången i fokus inom FN. Även fattigdomsproblematiken var dock en prioriterad fråga vid konferensen då utvecklingsländer var närvarande. Västvärldens representanter och utvecklingsländerna såg olika på vad som borde prioriteras och miljöproblematiken respektive fattigdomsproblematiken ställdes mot varandra. Utvecklingsländerna såg det som att miljöfokus skulle leda till minskade tillväxtpotentialer och minskad teknisk utveckling med än värre fattigdom som resultat (Petersson, 2005 s. 47).

Enligt Torbjörnsson (2011, s. 16) ledde stockholmskonferensen till att miljö- och utvecklingssamarbete organiserades på internationell nivå, med FN:s nystartade miljöprogram, United Nations Environment Programme (UNEP) i en ledande roll. UNEP stod snart som arrangör för nästa stora miljökonferens i Cocoyoc, Mexiko, 1974. Fokus låg nu på de fattigaste ländernas situation och att alla människor skulle ha vatten, mat och någonstans att bo. Synen på ekonomisk tillväxt var då främst att den begränsas av jordens resurser. Det ansågs svårt att förena ekonomisk tillväxt med bevarande av naturen (Petersson, 2005 s. 48).

Genom UNEP skapades 1980 programmet World Conservation Strategy (WCS) vilken innehöll en strategi för att förena *utveckling* och *bevarande*, två områden som tidigare inte ansetts kunna förenas. Ekonomisk utveckling sågs inte längre som ett hinder utan som en förutsättning för bevarande (Petersson, 2005 s. 49). Via ytterligare FN-konferenser, tillsättandet av Brundtlandkommissionen² 1983 och den så kallade "Brundtlandrapporten" 1987 (WCED, 1988), fortsatte fokus att förändras mot att ekonomisk tillväxt och bevarande av naturen skulle fungera tillsammans och att tillväxten skulle vara ekologiskt och socialt hållbar. Ekonomisk tillväxt ansågs vara en förutsättning för hållbar utveckling (Petersson, 2005 s. 50).

---

² Brundtlandkommissionen är ett annat namn för *Världskommissionen för miljö och utveckling* (World Commission on Environment and Development) som leddes av Norges dåvarande statsminister Gro Harlem Brundtland.

Begreppet hållbar utveckling fortsatte sedan förändras och få ny riktning med betoning på kretsloppstänkande och senare, genom miljökonferensen i Rio 1992 och Agenda 21³, med fokus på betydelsen av delaktighet av unga, kvinnor och NGO:er⁴ samt med mer vikt vid lokalpolitisk nivå (Torbjörnsson (2011, s. 17).

Utveckling från miljöundervisning till utbildning för hållbar utveckling i skolan

I följande stycke beskrivs kopplingen mellan skola och hållbar utveckling internationellt och hur det som tidigare benämndes *miljöundervisning* idag benämns *undervisning för hållbar utveckling*.

Under 1990-talet lyftes skolan fram som en viktig del i förändringen mot hållbar utveckling. Kopplingen mellan skolan och hållbar utveckling var dock inget nytt, utan skolan hade från 1975 och framåt funnits med som aktör i processen, bland annat genom olika initiativ från FN. FN-organen United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) och UNEP drev exempelvis mellan 1975 och 1995 det så kallade International Environmental Education Programme (IEEP), med fokus på att underlätta och stärka kopplingen mellan undervisning och hållbar utveckling. Senare utvecklades även Environmental Education (EE) och Education for Sustainable Development (ESD) (Torbjörnsson, 2011, s. 17).

Det som idag ofta benämns *utbildning för hållbar utveckling* anses vara en utveckling av det som tidigare benämndes *miljöundervisning* (Öhman, 2006, s. 16). I sina undersökningar om skiftet från miljöundervisning till utbildning för hållbar utveckling utgår Öhman (2006, s. 28) från tre olika miljöundervisningstraditioner: *faktabaserad miljöundervisning*, med tyngdpunkt på förmedling av vetenskapliga fakta; *normerande miljöundervisning*, inriktad på förändring av attityder hos de studerande; samt *utbildning för hållbar utveckling*, eller vad Öhman även benämner som ett *pluralistiskt perspektiv*, med fokus på de studerandes roll som demokratiska medborgare.

FN har haft en tongivande roll i förändringen av miljöundervisningen och utbildningen för hållbar utveckling. Enligt Torbjörnsson (2011, s. 18) skedde en förändring internationellt från faktabaserad miljöundervisning till normerande miljöundervisning genom framförallt UNESCOs Tbilisideklaration 1977, Brundtlandkommissionen 1987 och FN-konferenserna i Rio 1992 och Johannesburg 2002, vilket utmynnade i att en FN-resolution antogs där extra fokus skulle ligga på att inkludera hållbar utveckling i länders utbildningsplaner under åren 2005-2015 (UN, 2002).

---

³ Agenda 21 är den handlingsplan för hållbar utveckling som antogs FN:s konferens i Rio 1992 av mer än 178 stater (UN, 1992).

⁴ Non-Governmental Organization (icke-statlig organisation).

Sverige och utbildning för hållbar utveckling

Denna sista del av kapitlet inkluderas för att ge en bakgrund till hur grunden ser ut för arbetet med utbildning för hållbar utbildning i Sverige. Avsnittet beskriver de dokument som varit centrala i processen och för att ge en bakgrund till valet av dokument som inkluderas i textanalysen.

I Sverige sattes hållbar utveckling inom svensk utbildning högre på agendan genom den handlingsplan som togs fram för utbildning för hållbar utveckling för länderna kring Östersjön, *Agenda 21 för utbildning för hållbar utveckling i Östersjöområdet – Baltic 21E* (Baltic 21E, 2002). Baltic 21E och efterföljande svenska utredning ”Att lära för hållbar utveckling” (SOU, 2004:104) resulterade i framtagandet av förslag på hur skolans styrdokument skulle förändras för att öka kraven på innehåll av hållbar utveckling i utbildningen.

Efter 2004 har rapporterna, som kommit som rör utbildning kopplat till hållbar utveckling, främst varit relaterade till Agenda 2030 för hållbar utveckling och de globala målen. Rapporterna behandlar bland annat Sveriges utgångsläge inför att nå målen och hur Sverige arbetar för att uppnå målen på nationell och internationell nivå. I centrum för arbetet har den så kallade Agenda-2030 delegationen⁵ varit, vilken bestod av representanter från offentlig sektor, näringsliv, forskning och civilsamhället. Dock saknades representanter från Sveriges skolmyndigheter; Skolverket, Skolinspektionen, Specialpedagogiska skolmyndigheten, Sameskolstyrelsen och Skolforskningsinstitutet.

I rapporten: *Sverige och Agenda 2030 — rapport till FN:s politiska högnivåforum 2017 om hållbar utveckling* (Regeringskansliet, 2017b), som togs fram av Agenda 2030-delegationen, kan vi läsa hur genomförandet av Agenda 2030 innebär en gradvis omställningsprocess och utveckling av den svenska moderna välfärdsstaten, nationellt och internationellt, att alla i Sverige skall vara en del av processen och att det är det gemensamma engagemanget, byggt på kunskap från lokal till nationell nivå som utgör grunden i processen. I rapporten beskrivs hur ett omfattande arbete kring Agenda 2030 pågår i hela det svenska samhället, hur samarbetsplattformar mellan kommuner, näringsliv, civilsamhälle och forskningsinstitutioner har skapats och att genomförandet av Agenda 2030 sker genom existerande styrprocesser samt åtgärder i den dagliga verksamheten och att det perspektiv på hållbar utveckling som Agenda 2030 utgör skall genomsyra verksamheten i den offentliga sektorn och i samhället överlag. Vidare lyfts hur Sverige har ett gynnsamt utgångsläge med utvecklad samverkan mellan olika samhällsaktörer, god ekonomisk utveckling och demokratiska och fredliga förhållanden sedan lång tid tillbaka. Rapporten påvisar också hur Sverige har arbetat med hållbarhetsfrågor på lokal och nationell nivå sedan 1990-talet.

Enligt nulägesbeskrivningen och förslaget till handlingsplan för arbetet med att nå målen i utredningen *I riktning mot en hållbar välfärd: Agenda 2030-delegationens nulägesbeskrivning*

---

⁵ Agenda 2030-delegationen tillsattes 2016 för att stödja och stimulera arbetet med genomförandet av Agenda 2030. Agenda 2030-delegationens uppdrag har varit att främja informations- och kunskapsspridning, förankra Agenda 2030 genom samverkan med olika aktörer i samhället samt att ta fram ett förslag till handlingsplan till regeringen. I delegationen ingick tolv personer, alla på höga positioner inom exempelvis näringslivet, fackförbund, civilsamhällesorganisationer, kommuner och universitet. Delegationens arbete avslutades i mars 2019 (Regeringsbeslut Dir. 2016:18).

och förslag till handlingsplan för genomförandet av Agenda 2030 för hållbar utveckling (SOU, 2016:01) är behovet av att stärka utbildning för hållbar utveckling en av de utmaningar som Sverige står inför när det gäller genomförandet av Agenda 2030 för hållbar utveckling.

Nulägesbeskrivningen med förslag till handlingsplan utmynnade i fastställandet av *Handlingsplan Agenda 2030 2018–2020* (Regeringskansliet, 2018) i juni 2018. Fokus ligger på genomförandet på nationell nivå men även på hur Sverige kan bidra till genomförandet globalt. I handlingsplanen beskrivs åtgärder för hållbar utveckling med fokus på att framgång nås genom en bred delaktighet i samhället och att olika samhällsaktörers arbete skall underlättas. I handlingsplanen lyfts följande fokusområden: *ett jämlikt och jämställt samhälle, hållbara samhällen, en samhällsnyttig, cirkulär och biobaserad ekonomi, ett starkt näringsliv med hållbart företagande, hållbar och hälsosam livsmedelskedja, samt stärkt kunskap och innovation* (Regeringskansliet, 2018, s. 41).

I samband med att Agenda 2030-delegationen avslutade sitt arbete i mars 2019 lämnades delegationens slutbetänkande till regeringen med förslag och bedömningar för Sveriges fortsatta arbete med genomförandet av Agenda 2030 för hållbar utveckling. I rapporten *Agenda 2030 och Sverige: Världens utmaning – världens möjlighet* (SOU 2019:03) framhålls hur samarbete mellan olika samhällsaktörer är en förutsättning för genomförandet och att alla måste bidra. I rapporten beskrivs hur Sverige är i ett bra utgångsläge för förändring och att det skapar möjligheter, men också förpliktigar. Sverige står dock också inför en rad utmaningar inom områden där resultaten inte når upp till uppsatta svenska mål och åtgärder behövs inom olika politikområden för att konkreta resultat skall kunna nås. Samordning och styrning behöver utvecklas och ledarskap behöver ske flexibelt och långsiktigt. Former för dialog på individ- och samhällsnivå behöver utvecklas så att långsiktighet och bredd i arbetet kan säkerställas. Kännedomen och kunskapen om hållbar utveckling samt engagemang och beteendeförändring behöver ökas och därför finns ett behov av kommunikation och information om Agenda 2030 (SOU 2019:03).

Med grund i denna bakgrundsbeskrivning är Agenda 2030 för hållbar utveckling den internationella överenskommelse som Sverige främst har att förhålla sig till idag när det gäller utbildning kopplat till hållbar utveckling. Arbetet i Sverige utgår sedan 2018 från den handlingsplan som grundar sig i det arbete som Agenda 2030-delegationen gjort: *Handlingsplan Agenda 2030 2018–2020* (Regeringskansliet, 2018).

Litteraturgenomgång och teoretiska ingångar

I avsnittet behandlas teoretiska ramar för att kunna ta till sig undersökningen, förstå innebörden av begreppet hållbar utveckling och dess komplexitet samt för att förstå kopplingen mellan hållbar utveckling och förmågan att göra etiska överväganden. Kapitlet utgör grund för analys och diskussion i avslutande kapitel. Den första delen behandlar hur begreppet hållbar utveckling definieras idag. I del två ges en mer djupgående beskrivning av vad som ofta anses vara vedertagna definitioner av de ingående dimensionerna i begreppet. I den tredje delen behandlas närmare komplexiteten i begreppet och hur FN och andra aktörers roll ser ut i förhållande till hållbar utveckling. I avsnittet lyfts även kritik som kopplas till rådande uppfattning om samt nuvarande arbete med hållbar utveckling. I den fjärde delen redogörs mer specifikt för teorin bakom kopplingen mellan hållbar utveckling och förmågan att kunna göra etiska överväganden.

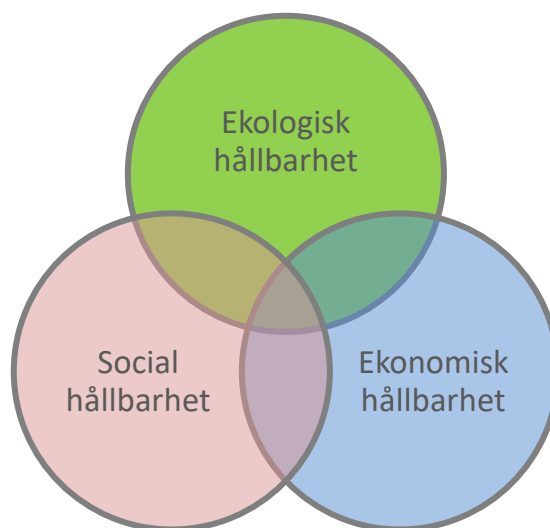
Innebörden av begreppet *hållbar utveckling* idag

För att kunna förstå hur synen på hållbar utveckling ser ut och för att skapa en grund för analys och diskussion beskrivs i detta stycke begreppet *hållbar utveckling* och hur det vanligen förstås idag. Det är dock inte en enkel uppgift, då det finns många olika uppfattningar om vad begreppet innebär och det kan sägas råda en konkurrens om innebörden i begreppet. Det finns alltså inte ett enda sätt att förstå och tala om hållbar utveckling (Pettersson, 2005, s. 16). I avsnittet ges en beskrivning av begreppets innebörd främst med utgångspunkt i internationella överenskommelser då dessa ofta är utgångspunkt när begreppet diskuteras.

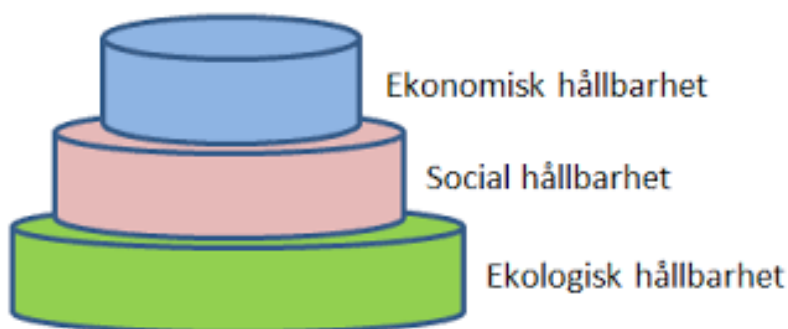
Enligt den så kallade Brundtlandrapporten från 1987 innebär hållbar utveckling: ”...utveckling som tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov” (WCED, 1988). FN och Agenda 2030 för hållbar utveckling använder idag fortsatt samma definition, men lyfter också att hållbar utveckling innehåller tre dimensioner: den *sociala*, *miljön* och *ekonomin* (UNDP, 2018). I Sverige utgår vi i stort från de ramar som satts upp av FN och som grund för nuvarande arbete finns dokumentet *Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling* (Regeringskansliet, 2017a), som är den svenska översättningen av FN-dokumentet *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development* (UN, 2015). Fokus ligger på de tre dimensionerna som nämns ovan och innebörden från beskrivningen från Brundtlandrapporten finns kvar och förstärks genom att omedelbara åtgärder mot klimatförändringarna sägs behövas för att kommande generationers behov skall kunna tillgodoses. Dessutom kompletteras texten ytterligare av mer detaljerat beskrivna fokusområden och mål. Bland annat lyfts vikten av förverkligandet av allas mänskliga rättigheter, att uppnå jämställdhet med egenmakt för kvinnor och flickor, avskaffandet av fattigdom och hunger, hållbar produktion och konsumtion, förvaltning av naturresurser på ett hållbart sätt och att social, ekonomisk och teknisk utveckling skall ske i harmoni med naturen. Det läggs också tyngd vid fred, rättvisa, inkludering och samarbete. Bland annat fastslås att fred och hållbar utveckling är beroende av varandra och att det ena inte kan fungera utan det andra. Förstärkt global solidaritet med deltagande av alla länder framhålls där behoven hos de fattigaste och mest utsatta skall stå i fokus. Sambandet mellan de olika fokusområdena lyfts som avgörande för att framgång skall kunna nås (Regeringskansliet, 2017a).

Sveriges förhållande till Agenda 2030 och hållbar utveckling beskrivs närmare i rapporten *Sverige och Agenda 2030 — rapport till FN:s politiska högnivåforum 2017 om hållbar utveckling* (Regeringskansliet, 2017b). Här läggs vikt vid att hänsyn tas till alla perspektiv och att alla berörda samhällssektorer skall involveras och vara delaktiga i arbetet och att ett brett ägarskap skall finnas för att nå målen för hållbar utveckling. Vikten av att kunskap och engagemang från lokal till nationell nivå tas tillvara betonas och att genomförandet skall ske genom åtgärder i styrprocesser och i den dagliga verksamheten. Kommunernas och landstingens ansvar för samhällsservicen framhålls tillsammans med vikten av engagemang på lokal nivå. Arbetet skall bygga på nytänkande med normbyggande kopplat till framtida behov. Det beskrivs hur hållbar utveckling skall genomsyra alla nivåer i samhället. Hållbar utveckling skall täcka olika politikområden, stärkas genom fördjupade samarbeten med ömsesidigt lärande och gemensam handling mellan offentlig sektor, näringsliv, civilsamhällets organisationer och kunskapssamhället från lokal till global nivå. Samarbetet mellan aktörer på olika nivåer förväntas förstärka värdegrunden och sammanhållningen i samhället vilket skall bidra till att stärka Sveriges roll som kunskaps- och innovationsnation och därmed stärka förmågan att bidra globalt (Regeringskansliet, 2017b). Sverige tar sig an arbetet på ett ambitiöst sätt. Sveriges regering har även tidigare gjort det och landets engagemang och agerande har gjort att Sverige har varit en föregångare bland de rika länderna i världen (Pettersson, 2005, s. 16).

Vid Kungliga tekniska högskolan (KTH) diskuteras definitionen från Brundtlandrapporten och de tre dimensionerna ytterligare. Brundtlandrapportens definition framhålls som den vanligaste men sedan konkretiseras begreppet hållbar utveckling med hjälp av några exempel. Fokus läggs på de tre dimensionerna *ekologisk*, *social* och *ekonomisk* hållbarhet. Dessa delas sedan upp i två olika modeller beroende på hur förhållandena dem emellan ses. De framställs i den ena modellen som tre dimensioner, tre lika stora cirklar, som överlappar varandra och där de värderas lika (Figur 1). I den andra modellen ses ekologisk hållbarhet som grunden och som en förutsättning för social och ekonomisk hållbarhet. Modellen illustreras som en tårta med ekologisk hållbarhet som ett stort lager i botten, social hållbarhet som ett mindre lager ovanpå och sedan ekonomisk hållbarhet som ett ännu mindre lager längst upp (Figur 2). I båda modellerna är de olika dimensionerna beroende av varandra. Dock så visar modellerna inte innehållet i dimensionerna eller hur kontakten mellan dem ser ut, om de samverkar eller om kontakten är av konfliktartad karaktär (KTH, 2019a).

Figur 1. Modell över relationen mellan ekonomisk, social och ekologisk dimension, där dimensionerna överlappar varandra och värderas lika.

Figur 2. Modell över relationen mellan ekonomisk, social och ekologisk dimension, där den ekologiska dimensionen ses som grunden för de två övriga.

Ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet

De tre dimensionerna som ofta får beskriva begreppet hållbar utveckling och kan anses vedertagna illustreras i Figur 1 och Figur 2 ovan. De tre dimensionerna är miljödimensionen eller den *ekologiska* dimensionen, den *sociala* dimensionen och den *ekonomiska* dimensionen, som brukar sägas överlappa och gå in i varandra, vilket illustreras i Figur 1. Avsnittet inkluderar för att ge en beskrivning av hur de olika delarna av begreppet hållbar utveckling brukar definieras, för att ge en bild av komplexiteten i att definiera begreppet samt fungerar också som underlag för analys och diskussion i avslutande kapitel.

Ekologisk hållbarhet kan definieras relativt tydligt och innefattar allt det som inbegriper jordens ekologiska system. Exempel som ges är bland annat stabiliteten hos jordens klimatsystem, kvaliteten på vatten, luft och vatten, biologisk mångfald, ekosystemtjänster⁶ och användning av land. Ibland inkluderas också människors hälsa i ekologisk hållbarhet då den påverkas av miljön i form av exempelvis föroreningar eller andra störningar som t.ex. buller. För att ekologisk hållbarhet skall råda måste naturen hinna återskapa de resurser som används vid produktion av varor och tjänster (KTH, 2019b).

Social hållbarhet brukar inkludera både vad som kan beskrivas som kvantifierbara delar och mer kvalitativa delar. Det handlar exempelvis om rättvisa, makt, individens behov, välbefinnande och rättigheter. Flera av de globala målen kan kategoriseras in under social hållbarhet och förändring i de indikatorer som kopplas till målen mäts och följs upp. Ett annat sätt att mäta är det som kallas Human Development Index (HDI) där bruttonationalinkomst, köpkraft, förväntad livslängd och förväntad utbildningslängd vägs samman. Dock så diskuteras sällan icke kvantifierbara aspekter vilka då heller inte synliggörs (KTH, 2019c). Ytterligare något, som bör lyftas fram kopplat till social hållbarhet är vikten av demokrati och demokratiska processer. Öhman och Östman (2004, s. 15) menar att demokrati är en förutsättning för hållbar utveckling och likställer även demokrati med hållbar utveckling genom att de båda är områden som ständigt förändras och kräver ständigt pågående samtal för

⁶ De produkter och tjänster som människan får från naturens ekosystem och som bidrar till vår livskvalitet och välfärd, t.ex. naturlig vattenreglering, träråvara, pollinering och naturupplevelser (Naturvårdsverket, 2019).

att underhållas och utvecklas samt anger riktning i utvecklingen av samhället utan att det finns en utstakad väg.

Om de två tidigare nämnda kategorierna kan definieras relativt tydligt så varierar definitionen för *ekonomisk hållbarhet* desto mer. En skillnad mot de andra två dimensionerna är att strukturerna för *ekonomi* är något som människan har skapat, vilket gör att de olika dimensionerna av hållbar utveckling kan ses ur olika perspektiv och i olika utsträckning kan påverkas för att en hållbar utveckling skall kunna främjas. En av de huvudsakliga definitionerna av innebörden av ekonomisk hållbarhet som förekommer innebär en ekonomisk utveckling som inte påverkar den ekologiska eller sociala hållbarheten negativt. I en annan definition får ekonomisk tillväxt ske på bekostnad av social och ekologisk hållbarhet så länge den totala mängden ekonomiska resurser ökar. Ytterligare en ingång till hur vi ser på ekonomins koppling till hållbar utveckling är att den istället för att ses som en dimension av hållbar utveckling snarare ses som ett verktyg vars strukturer antingen stödjer eller minskar hållbar utveckling (KTH, 2019c).

Det komplexa politiska området hållbar utveckling

Följande avsnitt inkluderas för att beskriva komplexiteten i arbetet med hållbar utveckling på lokal och global nivå och hur arbetet kan skilja sig inom och mellan länder. Tanken med avsnittet är även att ge en bakgrund till det tolkningsutrymme som finns i förhållande till rådande riktlinjer och hur prioritering kan skilja sig. I de avslutande kapitlen som behandlar resultat och diskussion sker återkoppling till komplexiteten i att bedriva arbetet med hållbar utveckling.

Brundtlandkommissionens rapport *Vår gemensamma framtid* (WCED, 1988) satte till stor del hållbar utveckling på agendan och FN har därefter drivit på, följt upp och utvecklat arbetet. FN:s roll sedan Brundtlandrapporten har till stor del inneburit att utveckla och samordna det globala arbetet inom ett ökande antal områden samt att skapa möjligheter till erfarenhetsutbyte för aktörer på olika nivåer i samhället och i världen (Pettersson, 2005, s. 56). Även andra aktörer är dock inblandade i hur arbetet med hållbar utveckling utformas. Åsa Knaggård (2009) beskriver bland annat hur påverkan från allmänheten, olika intresseorganisationer och EU påverkar processen. Att hållbar utveckling sträcker sig över flera nivåer och sektorer i samhället gör det till ett komplext område i jämförelse med mer traditionellt arbete på ett nationellt plan vilket i större utsträckning är fokuserat på avgränsade sektorer inom samhället och politiken. Snarare än planeringstänkande med tydliga strategier för genomförande inom en viss sektor innebär arbetet med hållbar utveckling lärande och kommunikativt meningsskapande över olika sektorer med en mindre traditionell formell ansvarsfördelning. En annan skillnad mot traditionellt strukturerat politiskt arbete är att direkt deltagande från medborgare anses vara mer intressant än indirekt partibaserat deltagande (Olsson, 2005b, s. 15). En förklaring till varför arbetet och engagemanget kopplat till klimatfrågan varierar skulle kunna vara den osäkerhet som är kopplad till klimatfrågan. Åsa Knaggård (2009) har i sin avhandling studerat hur vetenskaplig osäkerhet påverkar den svenska policyprocessen⁷ i klimatfrågan. Hon beskriver komplexiteten inom området genom att fokusera på den vetenskapliga osäkerhet som

---

⁷ Med *policyprocess* menas definiering av en fråga som ett politiskt problem, hur den hamnar på den politiska dagordningen och hur beslut sedan fattas om hantering av problemet, implementering av beslut samt utvärdering (Knaggård, 2009, s. 17).

klimatfrågan innehåller och hur samhället och politiker måste ta ställning till denna, då att vänta och se vad som händer inte är ett alternativ på grund av de allvarliga följderna det kan innebära. Knaggård lyfter i en senare forskningsartikel hur politiska beslut, då uppfattningen i en fråga som klimatfrågan inte är entydig, snarare baseras på vad som är politiskt möjligt att genomföra än vad som är önskvärt utifrån rådande forskningsläge (Knaggård, 2014).

Skillnader mellan och inom länder

Trots de rådande definitioner som vi har från internationella överenskommelser så går det inte helt att säga att det finns en enhetlig uppfattning om vad hållbar utveckling innebär. Flera synsätt konkurrerar när det gäller innebörden av hållbar utveckling, dess betydelse och möjliga konsekvenser. För att utveckling av ett område skall kunna ske på politisk nivå globalt är det viktigt att någon eller några stater tar täten, men även att det sker i samverkan med övriga så att inte vissa hänger på utan att arbeta för att uppnå sina åtaganden. Det blir alltså viktigt med en god kommunikation och förhandlingssamverkan mellan ingående parter på global nivå för att fatta beslut som sedan skall kunna genomföras på olika nivå och via olika samhällsaktörer i respektive stat (Olsson, 2005b, s. 16). Sverige har agerat som föregångsland och har bedrivit ett ambitiöst arbete för att främja hållbar utveckling. Enligt Olsson (2005b, s. 17) kan stater utifrån studier, som undersökt hur de tagit sig an arbetet med hållbar utveckling, brett kategoriseras som *entusiastiska*, *försiktigt positiva*, eller som i fallet med USA, *ointresserade*. Sverige hamnar här tillsammans med till exempel Nederländerna i den första kategorin medan den andra kategorin innefattar länder som Tyskland, England och Japan. Problematiskt här är dock att de största och rikaste länderna, vilka skulle kunna bidra till stora förändringar, är de minst intresserade.

Inställningen till hållbar utveckling kan härledas till landets förutsättningar, den kontext det agerar i och dess beroende av samverkan med omvärlden via export. Länder, som kan anses vara entusiastiska, är ofta mindre, mer exportberoende och har historiskt sett haft mer att vinna på internationellt samarbete samt varit mer flexibla gentemot förändringar i omvärlden snarare än att agera protektionistiskt. Detta avspeglas alltså även i det globala arbetet med hållbar utveckling. Dock så går det inte bara att bygga hållbar utveckling på global nivå genom deltagande endast av mindre länder utan någon eller några stormakter behöver också vara drivande i arbetet (Olsson, 2005b, s. 18).

Det kan även skilja mellan olika länder i vilken utsträckning arbetet etableras och implementeras på lokal nivå. Olsson (2005b, s. 18) beskriver, utifrån kommuners arbete kopplat till Agenda 21 och med grund i studier gjorda på framförallt rika länder i Europa, relativt stora variationer mellan länder i vilken utsträckning kommuner deltog i arbetet. Variationerna förklaras bland annat med att tidpunkten skiljt sig för när miljöadministration och miljöpolitik etablerats på nationell nivå i landet, där en stark utveckling hos kommunerna kunde kopplas till en tidig och stark etablering. Graden av självständighet hos kommunerna var ytterligare en faktor, som betydde mer aktiva kommuner i förhållande till förverkligandet av Agenda 21. En tredje koppling, som kunde ses för ett mer utvecklat arbete hos kommunerna, var i vilken utsträckning förarbete skedde inför Rio-konferensen där beslut fattades om Agenda 21. Mer utvecklade förberedelser och fokus på delaktighet på lokal nivå som en viktig del i förverkligandet av Agenda 21 gav större deltagande bland kommunerna (Olsson, 2005b, s. 19). Ovan beskrivna studie beskriver skillnader mellan länder, men inkluderar inte variationerna inom länderna. I Sverige varierade exempelvis engagemanget i arbetet med Agenda-21 stort

mellan kommunerna. I vissa kommuner startades arbete , men tappade sedan fart eller avslutades medan arbetet i andra kommuner fortsatte utvecklas och breddas (Olsson, 2005b, s. 19).

Hållbar utveckling, etiska dilemman och förmågan att kunna göra etiska överväganden

I följande stycke behandlas argument som finns för vikten av att kunna göra etiska överväganden som förutsättning för att hållbar utveckling och därmed också utbildning för hållbar utveckling skall kunna ske och fungera.

Miljöfilosofen Leszek Gawor (2008, s. 131) beskriver några grundläggande filosofiska premisser för idén om hållbar utveckling. En är att mänskligheten ses som en enda enhet i förhållande till den sociala verkligheten, medan förhållandet egentligen är betydligt mer komplext. Tomas Torbjörnsson, i vars forskning utbildningsvetenskap och hållbar utveckling möts, menar med utgångspunkt i denna filosofiska premiss att människor i olika länder och från olika kulturer inte kan klumpas samman och ses som ett, och att om det sker blir konsekvenser att sociala skillnader och ekonomiska klyftor inom eller mellan länder är oförenliga med hållbar utveckling (Torbjörnsson, 2011, s. 19). Statsvetaren Jan Olsson (2005a, s. 82) lyfter konflikter som kan uppkomma beroende på skillnad i utgångspunkt mellan till exempel olika stater kopplade till de tre dimensioner som hållbar utveckling ofta delas in i, *ekologisk*, *social* och *ekonomisk* hållbarhet. Rika länder tenderar exempelvis att betona ekologi medan utvecklingsländer betonar global rättvisa.

Vetenskapen har inte svar på hur länder eller individer skall kunna fatta beslut eller prioritera utan det handlar istället om förhållningssätt, värderingar, etik samt syn på ansvar för andra som befinner sig långt bort från oss. Erik Andersson och Sverker C. Jagers, lärare och forskare vid Göteborgs universitet ger exempel på etiska dilemman kopplade till global rättvisa och vad som är rättvis fördelning av jordens resurser, exempelvis om vi är beredda att ge upp mark vi äger samt det som växer där till någon som behöver den mer än vad vi gör, istället för att sälja den för att tjäna pengar. Ytterligare ett dilemma är vilken generation som skall prioriteras. Det är möjligt att vi bryr oss mer om behoven hos våra ännu ej födda släktingar flera generationer bort än behoven hos människor vi inte känner på andra sidan jorden. Ska vi spara marken för ekonomisk trygghet för våra barnbarn? När behoven hos kommande generationer ställs mot nuvarande generationers behov blir fördelningsfrågan komplicerad. Det är exempelvis troligen viktigare för extremt fattiga människor nu att deras behov blir tillgodosedda än att behoven för människor som ännu ej har fötts blir det menar Andersson och Jagers (2008, s. 130).

Sandell, Öhman och Östman (2003, s. 64) menar att miljöproblem tidigare kunde uppfattas vara av naturvetenskaplig eller teknisk karaktär och att det då var möjligt för experter att ange relativt tydliga värden för gränser att förhålla sig till, till exempel utsläppshalter. Det är dock betydligt mer komplext än så och de menar exempelvis att en person med ekologiskt orienterad utgångspunkt och en annan person med fokus på ekonomisk tillväxt skulle ge olika svar på till exempel frågan om hur mycket flygbränsle det är rimligt att vi använder per person. Personen med ekologiskt fokus skulle troligen svara att vi inte ska använda något flygbränsle, då det är en fossil resurs som vi redan använt för mycket av och då det ökar växthuseffekten, medan personen med fokus på ekonomisk tillväxt snarare skulle svara att vi kan använda så mycket

det går, då det ger ökar den globala tillväxten vilket möjliggör satsningar på exempelvis mer miljöanpassad industri. Det finns inga självklara vetenskapliga svar på den typen av frågor utan handlar snarare om förhållningssätt och etik, hur världsbild och värderingar ser ut samt synen på ansvar för människor på avlägsna platser och i kommande generationer.

Ytterligare en underliggande filosofisk förutsättning för idén om hållbar utveckling är, enligt Gawor (2008, s. 131), övertygelsen om att människan är rationell i sitt handlande i de svårigheter som kan kopplas till hållbar utveckling. Problemet här ligger i att rationalitet via utbildning och moralisk medvetenhet förväntas leda till hållbar utveckling medan utbildning i själva verket bidrar till icke hållbar utveckling genom den vetenskapliga utveckling som följer med utbildningen. Orsaken till detta anses i sin tur inte vara brist på rationalitet utan brist på moral. Enligt Torbjörnsson (2011, s. 19) bör därför fokus riktas mot att öva upp enskilda individers förmåga att reflektera på etisk grund och att utveckla förmågan att sätta andras behov framför ens egna bör vara centralt i utbildning för hållbar utveckling.

Med dessa slutsatser om förutsättningarna för att hållbar utveckling skall kunna ske sammanfattas kärnan av utgångspunkten för analysen i denna undersökning. Utgångspunkten med stöd i arbetet av de forskare som presenterats blir alltså att det inte finns självklara vetenskapliga svar på hur vi ska handla utan att det som är grunden för hållbar utveckling är vårt förhållningssätt, vår etiska kompass, hur vår världsbild och värderingar ser ut, hur vi ser på ansvar för andra människor i andra delar av världen, våra barn och barnbarn eller de som ännu inte är födda. Denna teoretiska bakgrund leder fram till viljan att undersöka ifall området etik inkluderas i dokument relaterade till hållbar utveckling, ifall etiska dilemman lyfts och diskuteras i dessa dokument samt ifall utveckling av förmågan att göra etiska överväganden behandlas.

Textanalys som metod

Kapitlet inleds med en allmänt hållen del som beskriver bakgrunden till val av metod och utformning av undersökningen. I efterföljande stycken beskrivs den valda metoden, urvalet av texter som analyseras samt genomförandet av undersökningen. Kapitlet avslutas med en diskussion kring undersökningens tillförlitlighet.

Bakgrund till undersökningens utformning och val av metod

Undersökningens syfte är att förstå hur etik, etiska dilemman och utveckling av förmågan att göra etiska överväganden inkluderas i utbildning för hållbar utveckling i grundskolan i Sverige. Till grund för arbetet finns dokument på internationell nivå och dokument direkt kopplade till den svenska skolan. Då dessa dokument och texter ligger som grund för arbetet är de också intressanta att analysera och har valts ut för att försöka svara på de frågor som utgör grunden för undersökningen

För att undersöka dokumenten och dess innehåll så behöver vi genomföra vad Stukát (2011, s. 60) kallar *en text-, dokument- eller innehållsanalys*. Traditionellt har begreppet *dokument* använts för skrivna eller tryckta texter, men innefattar idag även film, ljudinspelningar och bildokument (Patel & Davidson, 2011, s. 67). Textanalys relaterad till utbildning och skolan kan exempelvis innebära analys av läromedel, av medias beskrivningar eller av styrdokument. Utgångspunkten kan vara att analysera texter utifrån någon särskild aspekt och kan även vara av jämförande karaktär med mål att uppmärksamma intressanta skillnader mellan olika dokument.

Stukát (2011, s. 60) skiljer på *textanalys* och *innehållsanalys* och beskriver textanalys som något som används vid djupare teoretiska undersökningar till skillnad från innehållsanalys som är av en mer kvantitativ karaktär. Boréus och Bergström (2018, s. 24) beskriver dock innehållsanalys som en inriktning inom textanalys och som kan vara av både kvantitativ eller kvalitativ karaktär. Kvantitativ innehållsanalys kopplas mer till att räkna eller mäta något i texter och där fokus ligger på det som är explicit medan kvalitativ innehållsanalys relateras till att systematiskt ordna och beskriva kvalitativt innehåll (Boréus & Bergström, 2018, s. 50). Enligt Boréus och Bergström (2018, s. 51) finns det inga bestämda definitioner av metoderna utan de överlappar varandra. Dock så kan en skillnad mellan metoderna sägas vara att texttolkningarna vid kvantitativ innehållsanalys är så enkla att de kan genomföras av en dator medan texttolkning vid kvalitativ innehållsanalys är mer komplex och bara kan genomföras av människor.

Val av metod

De texter som ligger till grund för undersökningen består av utbildningsrelaterade styrdokument och andra officiella dokument som Sverige förbundit sig att följa eller som tagits fram på nationell nivå. Frågeställningarna som utgör basen för undersökningen är av den karaktär att de kräver en djupare analys av särskilda aspekter av texterna relevanta för undersökningen

för att kunna besvaras. För att få en överblick över stora mängder text där innehåll skall undersökas kvalitativt ordnas och beskrivs detta systematiskt. Enligt vad som beskrivits i föregående stycke definierar olika metodexperter textanalys och innehållsanalys på olika sätt. Här hamnar metoden kanske närmast vad som av Boréus och Bergström (2018, s. 51) beskrivs som *kvalitativ innehållsanalys*.

Urval av texter samt avgränsning

Vägen till att hitta de texter som analyseras och som styr Sveriges arbete med hållbar utveckling idag kan följas i kapitlet Bakgrund. Undersökningen avgränsas till att gälla de dokument, som är starkast kopplade till svensk kontext idag, samt utifrån den tillgängliga tid som finns för genomförandet av undersökningen. Utöver dessa dokument eftersöktes relevanta styrdokument som direkt rör den svenska skolan samt ytterligare dokument som behandlar utbildning för hållbar utveckling.

Dokument 1. *Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling*

Då Agenda 2030 för hållbar utveckling med de globala målen idag utgör grunden för Sveriges åtaganden på internationell nivå kopplat till utbildning för hållbar utveckling sätts startpunkten där när det gäller övergripande dokument relaterade till Sveriges anpassning till mål kopplade till utbildning för hållbar utveckling. Det första dokumentet av relevans för den svenska kontexten som inkluderas är därmed det internationella FN-dokumentet som övergripande beskriver Agenda 2030 för hållbar utveckling - *Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling* (Regeringskansliet, 2017a)⁸.

Dokument 2. *Handlingsplan Agenda 2030 2018–2020*

Vidare analyseras *Handlingsplan Agenda 2030 2018–2020*, den handlingsplan som fastställdes med grund i Agenda 2030-delegationens arbete och som fungerar som utgångspunkt för arbetet i Sverige (Regeringskansliet, 2018). Dokumentet inkluderas då det är det dokument som är aktuellt som styrdokument och utgångspunkt för arbetet i Sverige idag.

Dokument 3. *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011 – reviderad 2018*

Förutom dokument av mer övergripande karaktär undersöks också dokument som mer direkt rör skolan och utbildning. Här undersöks det mest relevanta dokumentet: *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011* (Skolverket, 2018). Detta dokument inkluderas då det är det dokument som skolpersonal följer i det dagliga arbetet och som utgör grunden i planering av arbetet i skolan. Analysen begränsas till att fokusera på läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, då denna utgör grunden för skolgången i Sverige.

Dokument 4. *Hållbar utveckling, åk 7-9*

Till sist eftersöktes ytterligare material specifikt kopplat till utbildning för hållbar utveckling i Sverige med fokus på material från Skolverket som finns tillgängligt för att utveckla och fördjupa arbetet med utbildning för hållbar utveckling. Det material som hittades och finns tillgängligt är ett kompetensutvecklingspaket som kallas *Hållbar utveckling, åk 7-9*. Det finns

---

⁸ Dokumentet är en översättning av *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development* (UN, 2015).

även anpassat för gymnasiet men här undersöks materialet för årskurs 7-9 för att följa samma linje som vid analys av läroplanen. Detta är ett av kompetensutvecklingspaket som behandlar olika ämnen och som skolor kan välja att arbeta med. Arbetet utgår från texter till varje modul, sker kollegialt och deltagarna reflekterar och diskuterar tillsammans, planerar undervisningsmoment och analyserar eget arbete samt följer upp tillsammans. Paketet består av nio olika delar med olika innehåll och totalt elva texter. Dessa listas i samband med sammanställning av textanalysen i kapitel 5.

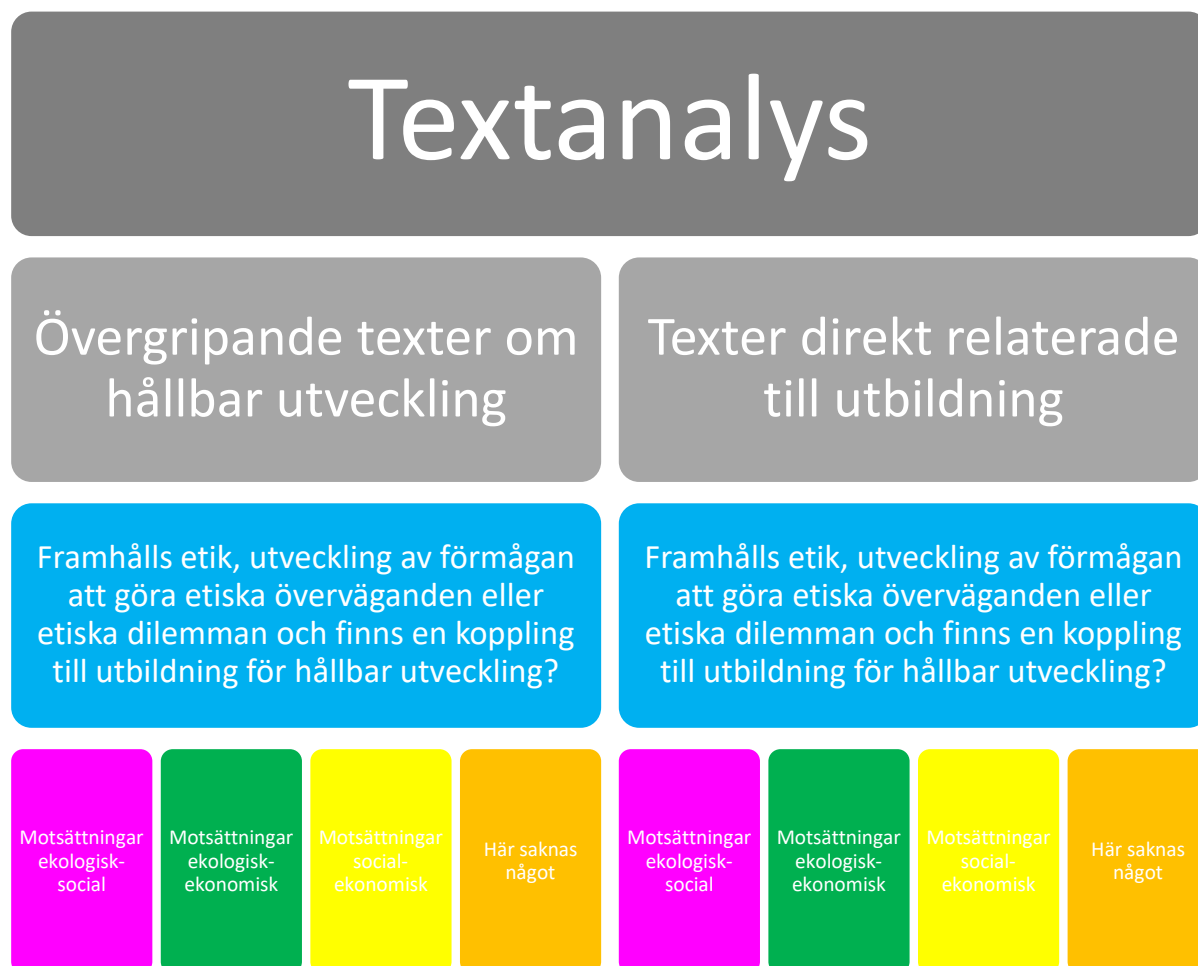
Genomförande av textanalys

En innehållsanalys av texterna genomförs och de övergripande frågeställningar som ställdes upp i kapitlet Inledning undersöks genom att i analysen av texterna utgå från nedanstående frågeställningar:

- Vilka delar av texterna behandlar explicit etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman kopplat till utbildning för hållbar utveckling?
  - I vilka delar av texterna kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och kopplats till utbildning för hållbar utveckling?
- Hur beskrivs möjliga etiska dilemman utifrån de tre faktorerna social, ekonomisk och ekologisk hållbarhet?
  - Vilka motsättningar mellan de tre faktorerna beskrivs?
  - Vilka motsättningar saknas i texterna?

Textanalysen struktureras enligt Figur 3.

Figur 3. Textanalysens struktur

Analysen delas in i analys av övergripande texter samt analys av texter direkt relaterade till utbildning. Texterna som analyseras beskrivs avsnittet Urval av texter samt avgränsning, samt i kapitlet Bakgrund. Vid analysen av respektive dokument eftersöks begreppet *etik*, fokus på *utveckling av förmågan att göra etiska överväganden* beskrivningar av *etiska dilemman* samt eventuell *koppling till utbildning*. Förekomsten av etiska dilemman operationaliseras även genom undersökning av förekomsten av beskrivning av motsättningar mellan de tre dimensionerna social, ekonomisk och ekologisk hållbarhet som beskrivs i kapitlet Litteraturgenomgång och teoretiska ingångar samt illustreras i Figur 1 och Figur 2.

I analysen eftersöks samtidigt stycken där etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller motsättningar mellan de tre dimensionerna saknas. Det som eftersöks i denna del av analysen är de delar av texterna där etik eller utveckling av förmågan att göra etiska överväganden med fördel och på ett naturligt sätt kunde ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning samt där det är tydligt att det finns en motsättning mellan de tre dimensionerna av hållbar utveckling, men att den hålls på en för generell nivå.

I samband med analysen sammanställs relevanta delar av texterna i Bilaga 1-4. En sammanställning av analysen med exempel på textavsnitt presenteras i kapitlet Resultat: sammanställning av textanalysen.

Sortering av texter

Materialet sorteras under rubriker och underrubriker hämtade från originaldokumenten. Endast de kapitel eller avsnitt som är relevanta för undersökningen inkluderas. Följande markeringar används för att beskriva innehållet under respektive textavsnitt:

- Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling.
- Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas.
- Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling.
- Motsättningar ekologisk-social inkluderas.
- Motsättningar ekologisk- ekonomisk inkluderas.
- Motsättningar social-ekonomisk inkluderas.
- Här kunde motsättningar ha inkluderats.

Texterna för dokument 4, *Hållbar utveckling, åk 7-9*, ses i analysen som en helhet där de olika texterna tillåts komplettera varandra.

Svårigheter vid genomförande av textanalys

Analysen syftar till att systematiskt ordna och beskriva kvalitativt innehåll, vilket innebär en komplex innehållsanalys och texttolkning (Boréus & Bergström, 2018, s. 50). Vid analysen finns det aspekter som relativt tydligt kan identifieras, exempelvis huruvida etik, etiska dilemman eller utveckling av förmågan att göra etiska överväganden används eller framhålls samt kopplas till utbildning och skola samt förekomsten av beskrivningar av motsättningar mellan de tre dimensionerna social, ekonomisk och ekologisk hållbarhet. I analysen inkluderas dock även att identifiera de delar av texterna där dessa delar saknas. Här handlar det snarare om ett icke-resultat, men som ändå säger något om hur användbara och konkreta texterna är för den tänkte användaren utifrån utgångspunkten att inkludering av etik, etiska dilemman, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden kopplat till utbildning samt beskrivningar av motsättningar mellan de tre dimensionerna social, ekonomisk och ekologisk hållbarhet är nödvändiga för att hållbar utveckling skall kunna ske.

Undersökningens tillförlitlighet

Studiens tillförlitlighet diskuteras i följande stycken genom att validitet och reliabilitet utreds.

Validitet

Enligt Boréus och Bergström (2018, s. 38) innebär *validitet* huruvida en undersökning eller metod kan mäta det som den är avsedd att mäta. Exempel kan vara ifall de indikatorer som valts för att mäta något verkligen mäter det som avses, exempelvis vad i en text som analyseras. Ytterligare aspekter att beakta är vilka texter som väljs för att besvara en specifik forskningsfråga och i vilken utsträckning dessa säger något om det som undersöks samt forskarens förförståelse inom området (Boréus & Bergström, 2018, s. 40). För att öka förförståelsen inför textgenomgången och analysen och för att säkerställa att relevanta texter har valts för att besvara frågeställningarna har dokument kopplade till internationellt och nationellt arbete inom relevanta områden för undersökningen undersökts och beskrivits tillsammans med forskning kopplat till etik och vikten av utveckling av förmågan att göra etiska överväganden. Detta bakgrundsarbete har möjliggjort att relevanta dokument har kunnat väljas ut för att analyseras. För att stärka validiteten ytterligare har så tydliga och explicita frågor som möjligt formulerats för att ligga till grund för undersökningen.

Reliabilitet

Reliabilitet är enligt Boréus och Bergström (2018, s. 40) ett mått på undersökningens precision eller hur korrekt eller noggrant den genomförs. Vissa menar att idealet ur empiristisk synvinkel skall vara att olika forskare skall kunna använda samma analysmetod i samma typ av material och komma fram till samma resultat, något som beskrivs som hög *intersubjektivitet*. Detta bygger dock på att vi kan vara helt neutrala i vår observation, vilket möter kritik inom samhällsvetenskap då tolkning av aktiviteter och kommunikation kopplade till människan används. Några aspekter som ryms inom reliabilitet bör dock uppfyllas. Forskningen bör vara transparent, resultaten bör motiveras väl och de steg forskaren tagit för att nå sina slutsatser bör kunna rekonstrueras. Det är också viktigt att forskaren bedömer texter på samma sätt vid olika tidpunkter, något som benämns kallas *intrasubjektivitet*. För att uppnå hög reliabilitet har analysmetoden beskrivits tydligt i text samt grafiskt. För att uppnå tydlighet och transparens har relevanta textavsnitt hämtade från de analyserade texterna markerats med beskrivning av innehållet kopplat till det som eftersöks. Alla textavsnitt relevanta för analysen redovisas dessutom i Appendix 1-4.

Resultat: sammanställning av textanalysen

Kapitlet innehåller en sammanställning av den genomförda textanalysen. Texterna beskrivs först allmänt och sedan utifrån den uppställda strukturen i kapitlet Textanalys som metod. Sammanställningen struktureras alltså utifrån huruvida texterna lyfter etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman, om dessa aspekter kopplas till utbildning för hållbar utveckling samt om det finns stycken där dessa aspekter kunde ha inkluderats. Vidare beskrivs om motsättningar mellan de tre olika dimensionerna av hållbar utveckling, den ekologiska, sociala och ekonomiska, uppmärksammas samt ifall det finns stycken där dessa motsättningar kunde ha inkluderats. Textanalysen sammanfattas i slutet av kapitlet.

Dokument 1. Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling

Dokumentet består till stor del av generella beskrivningar av hur hållbar utveckling kan nås och som öppnar för egen tolkning. Det innehåller till exempel beskrivningar som följande, hämtad från dokumentets inledning:

Vi är fast beslutna att säkerställa att alla människor kan leva i välmåga och ha meningsfulla liv och att ekonomiska, sociala och tekniska framsteg sker i harmoni med naturen. (Regeringskansliet, 2017a, s. 2)

Stycket sammanfattar att de olika dimensionerna hänger ihop, men beskrivningarna hålls på en generell nivå. Det innehåller dock även beskrivningar som snuddar vid att lägga vikt vid reflektion på etisk grund, som detta stycke som återfinns i dokumentets ingress:

Vi är fast beslutna att mobilisera de medel som krävs för att genomföra denna agenda genom ett återvitaliserat globalt partnerskap för hållbar utveckling på grundval av en anda av förstärkt global solidaritet, med fokus i synnerhet på behoven hos de fattigaste och mest utsatta och med deltagande av alla länder, alla berörda parter och alla människor. (Regeringskansliet, 2017a, s. 2)

Här kan konstateras att fokus på behoven hos de fattigaste lyfts fram vilket går i linje med det teoretiska underlag, som ligger som grund till denna undersökning, där fokus bör utformas utifrån etiskt grundad reflektion. Vikten av utveckling av förmågan att göra etiska överväganden saknas dock och kunde ha inkluderats här.

Ingenstans i dokumentet kopplas explicit utveckling av förmågan att göra etiska överväganden till utbildning för hållbar utveckling.

I dokumentets *Deklaration* förekommer dock begreppet etik i en av de 91 punkterna:

Vi utfäster oss att främja interkulturell förståelse, tolerans, ömsesidig respekt samt en etik av globalt medborgarskap och delat ansvar. Vi är medvetna om den naturliga och kulturella mångfalden i världen och erkänner att alla kulturer och civilisationer kan bidra till och är avgörande faktorer för en hållbar utveckling. (Regeringskansliet, 2017a, s. 8)

Stycket tar upp etik, respekt och hänsyn till andra globalt sett. Dock är formuleringarna generella.

På flertalet ställen i dokumentet kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling. I bilaga 1 finns 14 citat listade där dessa aspekter med fördel kunde ha inkluderats. Ett exempel på där fokus kunde riktats mot utveckling av förmågan att göra etiska överväganden med koppling till utbildning som förutsättning för hållbar utveckling är under rubriken *Medel för genomförande och det globala partnerskapet*. Fokus ligger i kapitlet dock istället på bland annat hur teknikutveckling, förbättrad resursanvändning och hållbar ekonomisk tillväxt skall understödjas. Kunskapstillgång lyfts dock också i följande stycke:

Processer för att utveckla och underlätta tillgången på lämplig kunskap och teknik globalt, liksom kapacitetsuppbyggnad, är också avgörande. (Regeringskansliet, 2017a, s. 31)

Förmågan att göra etiska överväganden, resonera etiskt eller att öka ett etiskt tänkande finns dock inte med någonstans i denna avslutande del om hur genomförandet skall gå till. Här hade det med fördel kunnat inkluderas.

Inga explicit beskrivna motsättningar mellan den ekologiska och den sociala dimensionen finns med i dokumentet och inte heller mellan den sociala och den ekonomiska dimensionen. Dock inkluderas genom följande stycke från mål 8, *Verka för varaktig, inkluderande och hållbar ekonomisk tillväxt, full och produktiv sysselsättning med anständiga arbetsvillkor för alla*, motsättningar mellan den ekologiska och den ekonomiska dimensionen:

Fram till 2030 successivt förbättra den globala resurseffektiviteten i konsumtionen och produktionen samt sträva efter att bryta sambandet mellan ekonomisk tillväxt och miljöförstöring, i enlighet med det tioåriga ramverket för hållbar konsumtion och produktion, med de utvecklade länderna i täten. (Regeringskansliet, 2017a, s. 20)

Här lyfts en motsättning mellan den ekonomiska dimensionen och den ekologiska genom att möjlig konflikt mellan ekonomisk tillväxt och främjande om miljö beskrivs, dock i generella termer.

Explicit beskrivna motsättningar mellan de olika dimensionerna kunde dock ha inkluderats på flertalet platser i dokumentet, till exempel i följande stycke hämtat från *Den nya agendan* i dokumentets *Deklaration*:

Vi erkänner att social och ekonomisk utveckling är beroende av en hållbar förvaltning av vår planets naturresurser. (Regeringskansliet, 2017a, s. 8)

I bilaga 1 listas 14 citat där motsättningar mellan de olika dimensionerna av hållbar utveckling kunde ha inkluderats.

Dokument 2. Handlingsplan Agenda 2030 2018–2020

I dokumentets inledande stycke ligger fokus på de gemensamma utmaningar Sverige och andra länder står inför samt på omställningen till ett hållbart samhälle (Regeringskansliet, 2018, s. 6). Dock så saknas koppling till att utveckla förmågan att göra etiska överväganden som en förutsättning för förändring. Motsättningar mellan de tre dimensionerna av hållbar utveckling saknas också. Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och kopplats till utbildning för hållbar utveckling. Texterna är oftast generellt skrivna, men blir något mer konkreta än i dokument 1, *Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling* (Regeringskansliet, 2017a), genom att de kopplas mer tydligt till Sverige och den svenska kontexten. I handlingsplanen beskrivs till exempel fokusområden, hur stöd till kommuner och landsting för att underlätta genomförandet skall se ut, hur Sverige skall vara en pådrivande kraft inom EU och för internationellt genomförande av Agenda 2030 samt hur styrning, ledning och uppföljning skall se ut (Regeringskansliet, 2018).

Trots dessa ord och planer inför framtiden inkluderas inte etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman med koppling till utbildning för hållbar utveckling direkt i dokumentet. Dock så kan det till viss del sägas inkluderas genom följande stycke från kapitel 4, *Fokusområden – åtgärder 2018–2020* under avsnittet om *Kunskap och innovation*:

Utbildning för hållbar utveckling innebär utbildning av god kvalitet som förmedlar, utvecklar och stärker värderingar och beteenden för att ge individen kunskap och färdigheter att kunna göra medvetna val om en hållbar livsstil, i förhållande till andra och naturen. Utbildning och forskning är centrala verktyg för en globalt hållbar utveckling. (Regeringskansliet, 2018, s. 53)

Här beskrivs att utbildningen skall leda till att värderingar och beteenden utvecklas som gör att människor kan göra medvetna val som främjar hållbar utveckling.

I ett avsnitt i dokumentet omnämns etik. Begreppet inkluderas i följande stycke hämtat från Mål 9, *Bygga motståndskraftig infrastruktur, verka för en inkluderande och hållbar industrialisering samt främja innovation*:

Regeringen avser att fortsätta sitt arbete med hållbart företagande i linje med skrivelsen Politik för hållbart företagande. I skrivelsen redovisar regeringen sin syn på en rad relaterade frågor, såsom mänskliga rättigheter, arbetsvillkor, miljöhänsyn och antikorrup­tion, men också jämställdhet, barnrättsperspektivet, mångfald, affäretik och beskattning. (Regeringskansliet, 2018, s. 24)

Här inkluderas etik i form av *affäretik*. Dock är det i en översiktlig beskrivning av ytterligare en skrivelse.

På flera ställen i dokumentet kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman på ett naturligt sätt ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling. I bilaga 2 listas 14 textavsnitt där detta kunde ha gjorts. Det kunde till exempel ha gjorts tydligt i kapitel 4, *Säkerställa en inkluderande och likvärdig utbildning av god kvalitet och främja livslångt lärande för alla*. Ett avsnitt i texten där det kunde ha inkluderats är:

Den högre utbildningen ska finnas tillgänglig i hela landet, t.ex. via distansutbildningar eller via kommunala lärcentra. Den ska möjliggöra ett livslångt lärande samt bidra till hållbar utveckling, tillväxt och jämlikhet. Regeringen har föreslagit ett nytt ramverk för tillträde till högskolan. (Regeringskansliet, 2018, s. 16)

Här beskrivs hur utbildningen skall bidra till hållbar utveckling, men i generella termer vilket öppnar för tolkning av läsaren och de som skall förhålla sig till texten vid planering av utbildningsverksamhet.

Motsättningar mellan den ekologiska och den sociala dimensionen av hållbar utveckling beskrivs inte i dokumentet och inte heller mellan den sociala och den ekonomiska dimensionen. För mål 12, *Hållbara konsumtions- och produktionsmönster*, finns dock följande avsnitt inkluderat:

Strategin för hållbar konsumtion tar bl.a. sikte på att öka kunskaperna om konsumtionens miljökonsekvenser och fördjupa samverkan, stimulera miljösmarta konsumtionsmönster, främja ett effektivt utnyttjande av resurser och motverka förekomsten av varor och tjänster som är skadliga för hälsa och miljö. Strategin fokuserar på livsmedel, transporter och boende. Resurser har tilldelats Konsumentverket för inrättandet av ett forum för miljösmart konsumtion. (Regeringskansliet, 2018, s. 29)

Här inkluderas motsättningar mellan den ekologiska och den ekonomiska dimensionen då konsumtion och miljökonsekvenser kopplas samman, dock utan att ge en tydlig beskrivning av motsättningen och hur den kan behöva beaktas i hållbarhetsarbetet.

Motsättningar kunde ha inkluderats på flera ställen i dokumentet. I bilaga 2 listas 19 textavsnitt där detta kunde ha gjorts. Ett av dem är följande avsnitt hämtat från mål 12, *Hållbara konsumtions- och produktionsmönster*:

Regeringen avser att intensifiera sina ansträngningar för att internationella organisationer ska ställa hållbarhetskrav vid upphandlingar. Långsiktigt påverkansarbete sker för att de multilaterala utvecklingsbankerna och FN ska anpassa sina regelverk för upphandling i en riktning som främjar miljömässig, social och ekonomisk hållbarhet. (Regeringskansliet, 2018, s. 29)

Här kunde motsättningar ha inkluderats och kopplats till Sveriges påverkansarbete internationellt.

Dokument 3. Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011

I läroplanen inkluderas etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman kopplat till hållbar utveckling vid flertalet tillfällen. I bilaga 3 listas nio citat som visar detta. I andra fall inkluderas etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman, men kopplas inte direkt till hållbar utveckling. I bilaga 3 finns sex citat som visar detta. I bilaga 3 återfinns också fem citat där etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman med fördel kunde ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling. Motsättningar mellan de tre dimensionerna av hållbar utveckling inkluderas inte. Dock har bara ett textavsnitt identifierats där detta kunde ha gjorts på ett naturligt sätt.

Första delen i det inledande kapitlet, *Skolans värdegrund och uppdrag*, präglas av fokus på att eleverna skall utveckla grundläggande värden kopplade till jämställdhet, solidaritet, medmänsklighet och förståelse för andras villkor och värderingar samt hur undervisningen skall förmedla kunskap om grundläggande demokratiska värderingar, bedrivs i demokratiska arbetsformer, förbereda eleverna för aktivt deltagande i samhället och utveckla deras förmåga att ta ett personligt ansvar (Skolverket 2018, s. 5). Den mest intressanta delen för den här undersökningen är följande textavsnitt som är uppdelat i tre delar:

Genom ett miljöperspektiv får de möjligheter både att ta ansvar för den miljö de själva direkt kan påverka och att skaffa sig ett personligt förhållningssätt till övergripande och globala miljöfrågor. Undervisningen ska belysa hur samhällets funktioner och vårt sätt att leva och arbeta kan anpassas för att skapa hållbar utveckling.

Ett internationellt perspektiv är viktigt för att kunna se den egna verkligheten i ett globalt sammanhang och för att skapa internationell solidaritet samt för att leva i ett samhälle med täta kontakter över kultur- och nationsgränser. Det internationella perspektivet innebär också att utveckla förståelse för den kulturella mångfalden inom landet.

Det etiska perspektivet är av betydelse för många av de frågor som tas upp i skolan. Perspektivet ska präglade skolans verksamhet för att ge grund för och främja elevernas

förmåga att göra personliga ställningstaganden och agera ansvarsfullt mot sig själv och andra. (Skolverket 2018, s. 8)

Här beskrivs hur undervisningen skall utformas utifrån ett *miljöperspektiv*, som bland annat tar upp hur vårt sätt att arbeta och leva kan anpassas för att ge hållbar utveckling, och ett *internationellt perspektiv*, som bland annat fokuserar på internationell solidaritet. Detta kopplas sedan till stycket, som fokuserar på hur skolan skall präglas av ett *etiskt perspektiv*. I stycket framhålls vikten av att inkludera ett etiskt perspektiv i generella termer. Tillsammans med föregående stycken så kan en koppling med miljöhänsyn globalt och global solidaritet ses här.

I kapitel 2, *Övergripande mål och riktlinjer*, under delkapitlet *Normer och värden* går att läsa att skolans mål är att varje elev: ”kan göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter” (Skolverket, 2018, s. 10). I texten inkluderas utveckling av förmågan att göra etiska överväganden samt att ta ställning utifrån dessa. Det kopplas dock inte till hållbar utveckling. Ytterligare ett mål som beskrivs är att varje elev: ”kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen” (Skolverket, 2018, s. 10). Här kan utveckling av förmågan att göra etiska överväganden sägas vara inkluderad, men skrivet med andra ord. Det kopplas dock inte till hållbar utveckling. En koppling till miljö inkluderas genom målet att varje elev: ”visar respekt för och omsorg om såväl närmiljön som miljön i ett vidare perspektiv” (Skolverket, 2018, s. 10). Fokus på att utveckla förmågan till att göra etiska överväganden tydliggörs även genom målet att varje elev: ”kan använda sig av ett kritiskt tänkande och självständigt formulera ståndpunkter grundade på kunskaper och etiska överväganden” (Skolverket, 2018, s. 12).

I dessa övergripande mål kopplade till normer och värden inkluderas explicit utveckling av förmågan att göra välgrundade etiska överväganden eller ställningstaganden, att agera solidariskt i förhållande till andra samt att visa miljöhänsyn. Dock beskrivs inte explicit utveckling av förmågan att göra etiska överväganden som en förutsättning för hållbar utveckling.

Utöver de inledande kapitlen återfinns formuleringar som behandlar etik, etiska dilemman eller utveckling av förmågan att göra etiska överväganden i syftesbeskrivningen, i beskrivningen av det centrala innehållet eller i kunskapskraven för ett antal av grundskolans olika ämnen.

I *engelska* finns generella och korta formuleringar som tar upp etik. I det centrala innehållet för engelska för årskurs 7-9 står till exempel att kommunikationen skall innehålla: ”Intressen, vardagliga situationer, aktiviteter, händelseförlopp samt relationer och etiska frågor” (Skolverket, 2018, s. 35). Etik inkluderas här i generella termer och kopplas inte till hållbar utveckling.

I syftesbeskrivningen för de naturorienterande ämnena kopplas etiska val tydligare till ekologisk hållbarhet, miljö och samhälle. Syftesbeskrivningarna för *biologi*, *kemi* och *fysik* liknar varandra. I syftesbeskrivningen för ämnet biologi går bland annat att läsa att eleverna skall ges förutsättningar att: ”[...] hantera praktiska, etiska och estetiska valsituationer som rör hälsa, naturbruk och ekologisk hållbarhet” (Skolverket, 2018, s. 164). Här uttrycks att eleverna skall ges förutsättningar att göra etiska val kopplade till hållbar utveckling.

Ytterligare ett ämne där etik och även hållbar utveckling inkluderas är *teknik*. I syftesbeskrivningen för ämnet står att eleverna skall ges förutsättningar att: ”utveckla tilltro till sin

förmåga att bedöma tekniska lösningar och relatera dessa till frågor som rör estetik, etik, könsroller, ekonomi och hållbar utveckling” (Skolverket, 2018, s. 292). Här beskrivs dock inte etik, eller utveckling av förmågan att göra etiska överväganden som en förutsättning för hållbar utveckling utan som separata aspekter att ta hänsyn till vid teknisk utveckling. I beskrivningen av det centrala innehållet för årskurs 7-9 går även att läsa att undervisningen skall innehålla: ”Konsekvenser av teknikval utifrån ekologiska, ekonomiska, etiska och sociala aspekter, till exempel i fråga om utveckling och användning av biobränslen och krigsmateriel” (Skolverket, 2018, s. 295). I beskrivningarna finns begreppen etik och hållbar utveckling med men kopplas inte samman på det sätt som eftersöks enligt undersökningens frågeställningar. Här kunde förmågan att göra etiska överväganden ha lyfts fram som en förutsättning för övriga konsekvensanalyser inom ämnet.

Etik, etiska dilemman eller utveckling av förmågan att göra etiska överväganden finns med i beskrivningar och kunskapskrav för ämnet *geografi*. I syftesbeskrivningen för ämnet geografi går att läsa:

Genom undervisningen i ämnet geografi ska eleverna sammanfattningsvis ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att [...] värdera lösningar på olika miljö- och utvecklingsfrågor utifrån överväganden kring etik och hållbar utveckling. (Skolverket, 2018, s. 197)

Här beskrivs explicit etiska överväganden tillsammans med överväganden om hållbar utveckling som förutsättningar för att värdera lösningar på miljö- och utvecklingsfrågor.

I kunskapskraven för geografi för slutet av årskurs 6 för betyget E inkluderas att:

Eleven kan resonera kring frågor som rör hållbar utveckling och ger då **enkla och till viss del** underbyggda förslag på miljöetiska val och prioriteringar i vardagen. Dessutom för eleven resonemang om orsaker till och konsekvenser av ojämlika levnadsvillkor i världen och ger då **enkla och till viss del** underbyggda förslag på hur människors levnadsvillkor kan förbättras.⁹ (Skolverket, 2018, s. 201)

I texten kopplas hållbar utveckling och etik samman genom kravet på att kunna ge förslag på miljöetiska val och prioriteringar som en komponent i att kunna resonera kring hållbar utveckling. Texten utvecklas och fördjupas även ytterligare inom temat genom kravet på att kunna resonera kring orsaker till och konsekvenser av ojämlika levnadsvillkor i världen samt hur dessa kan förbättras.

I kunskapskraven för geografi för slutet av årskurs 9 för betyget E inkluderas att:

---

⁹ I kunskapskraven för betygen C och A ser de fetstilta formuleringarna annorlunda ut med högre krav på nivån på exempelvis de förslag eleverna skall ge eller resonemang de skall föra för att uppnå respektive betygsnivå.

Eleven för **enkla och till viss** del underbyggda resonemang om klimatförändringar och olika förklaringar till dessa samt deras konsekvenser för människa, samhälle och miljö i olika delar av världen.⁹ (Skolverket, 2018, s. 203)

samt att:

Eleven kan resonera om olika ekologiska, ekonomiska och sociala hållbarhetsfrågor och redogör då för **enkla och till viss** del underbyggda förslag på lösningar där några konsekvenser för människa, samhälle och natur vägs in.⁹ (Skolverket, 2018, s. 203)

Här beskrivs hur elevernas förslag på lösningar i hållbarhetsfrågor samt resonemang kopplat till klimatförändringar och dess konsekvenser skall vara underbyggda. Kopplingen till etik och utveckling av förmågan att göra etiska överväganden som förutsättning för att kunna ge förslag och föra resonemang saknas dock.

I syftesbeskrivningen för ämnet *religionskunskap* står bland annat att: ”Undervisningen ska stimulera eleverna att reflektera över olika livsfrågor, sin identitet och sitt etiska förhållningssätt.” (Skolverket, 2018, s. 215). Där går också att läsa att eleverna skall: ”[...] ges förutsättningar att kunna analysera och ta ställning i etiska och moraliska frågor.” (Skolverket, 2018, s. 215). Inkluderat är också: ”Den ska också bidra till att eleverna utvecklar beredskap att handla ansvarsfullt i förhållande till sig själva och sin omgivning.” (Skolverket, 2018, s. 215). Eleverna ska genom undervisningen även utveckla sin förmåga att: ”resonera och argumentera kring moraliska frågeställningar och värderingar utifrån etiska begrepp och modeller” (Skolverket, 2018, s. 216).

Genom de textstycken som redovisas ovan från syftesbeskrivningen för ämnet religionskunskap framhålls etik, etiska dilemman och utveckling av förmågan att göra etiska överväganden relativt tydligt. Det finns dock ingen direkt koppling till hållbar utveckling.

I beskrivningen av det centrala innehållet för årskurs 7-9 för ämnet religionskunskap har etik ett eget stycke och undervisningen skall bland annat innehålla: ”Vardagliga moraliska dilemman. Analys och argumentation utifrån etiska modeller, till exempel konsekvens- och pliktetik.” (Skolverket, 2018, s. 219). Det centrala innehållet skall också inkludera: ”Etiska begrepp som kan kopplas till frågor om hållbar utveckling, mänskliga rättigheter och demokratiska värderingar, till exempel frihet och ansvar.” (Skolverket, 2018, s. 219). Här kopplas analys och argumentation utifrån etiska modeller, moraliska dilemman samt hållbar utveckling samman.

I kunskapskraven för godtagbara kunskaper i slutet av årskurs 3 inkluderas: ”Eleven beskriver hur olika handlingar i vardagen kan påverka miljön och ger utifrån detta förslag på hur man kan bidra till hållbar utveckling.” (Skolverket, 2018, s. 219). I kunskapskraven för betyget E i slutet av årskurs 6 står:

Eleven kan föra **enkla** resonemang om vardagliga moraliska frågor och vad det kan innebära att göra gott. Eleven gör då reflektioner som **i huvudsak hör till ämnet** och använder några etiska begrepp på ett **i huvudsak** fungerande sätt.⁹ (Skolverket, 2018, s. 219)

I kunskapskraven för betyget E i slutet av årskurs 9 för ämnet religionskunskap står:

Eleven kan resonera och argumentera kring moraliska frågeställningar och värderingar genom att föra **enkla och till viss del** underbyggda resonemang och använda etiska begrepp och modeller på ett **i huvudsak** fungerande sätt. (Skolverket, 2018, s. 222)

Genom dessa utdrag från kunskapskraven för ämnet religionskunskap kan vi se att etik och att resonera kring moraliska frågor inkluderas i generella termer och att miljö och hållbar utveckling inkluderas till begränsad del, framförallt för yngre åldrar. Här kunde möjligen en tydligare koppling gjorts till hållbar utveckling även om det kan sägas ligga utanför ämnesområdet.

I syftesbeskrivningen för ämnet samhällskunskap återfinns följande textstycke:

Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar förtrogenhet med de mänskliga rättigheterna och med demokratiska processer och arbetssätt. Den ska också bidra till att eleverna tillägnar sig kunskaper om, och förmågan att reflektera över, värden och principer som utmärker ett demokratiskt samhälle. Vidare ska undervisningen ge eleverna möjlighet att utveckla sin förståelse för vad det innebär att vara en aktiv och ansvarstagande medborgare i ett snabbt föränderligt samhälle. (Skolverket, 2018, s. 224)

Vidare går att läsa att undervisningen i ämnet samhällskunskap ska ge eleverna förutsättningar att utveckla sin förmåga att: ”uttrycka och värdera olika ståndpunkter i till exempel aktuella samhällsfrågor och argumentera utifrån fakta, värderingar och olika perspektiv” (Skolverket, 2018, s. 225). Detta är de textstycken kopplade till ämnet samhällskunskap som kan sägas vara kopplade till att handla etiskt samt utveckla förmågan att göra etiska överväganden. De relateras dock inte konkret till etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden, etiska dilemman eller hållbar utveckling utan beskriver värdegrundat handlande och ansvarstagande i generella termer. I beskrivningarna av syfte, centralt innehåll och kunskapskrav för ämnet samhällskunskap kunde utveckling av förmågan att göra etiska överväganden kopplat till hållbar utveckling ha inkluderats på ett tydligt och naturligt sätt.

Dokument 4. Hållbar utveckling, åk 7-9

Dokumentet består av nio delar. En eller två texter ligger som grund för det kollegiala arbetet för varje del. Totalt består modulen av 11 texter vilka alla analyseras. Texterna listas nedan med titlar angivna i kursiv stil.

Del 1. Didaktiska perspektiv på hållbar utveckling

Texter: *Didaktiska perspektiv på hållbar utveckling* samt *Intrassekonflikter och handlingskompetens*

Del 2. Hur representerar vi världen?

Text: *Representation – Hur ser vi på världen?*

Del 3. Mottagande av kunskap och deltagande i förändring

Text: *Skolan och eleverna – mottagare av kunskap och deltagare i förändring*

Del 4. Att undervisa i demokrati och pluralism

Text: *Det ska funka framöver - Intergenerationellt ansvar och demokratisk pluralism i undervisning för hållbar utveckling*

Del 5. Individ, ansvar och politik

Texter: *Hållbar utveckling – vem är och bör vara ansvarig?* samt *Hållbar utveckling, avpolitisering och avdemokratisering*

Del 6. Kreativitet för hållbar utveckling

Text: *Kreativitet för hållbar utveckling*

Del 7. Konsekvenser av handlande i en komplex värld

Text: *Konsekvenser av handlande i en komplex värld*

Del 8. Hela skolan för hållbar utveckling

Text: *Hela skolan för hållbar utveckling*

Del 9. Globala målen i undervisningen

Text: *Globala målen i undervisningen*

Texterna ses i analysen som en helhet där de olika texterna tillåts komplettera varandra. Texterna redogör för teori, men innehåller överlag också exempel på hur arbetet kan genomföras i klassrummet med exempel på didaktiska redskap som kan fungera som utgångspunkter i undervisningen. I texterna lyfts relativt frekvent etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden och etiska dilemman och kopplas även till utbildning för hållbar utveckling. I bilaga 4 listas 24 citat som beskriver detta.

I introduktionstexten i del 1, *Didaktiska perspektiv på hållbar utveckling*, beskrivs bland annat ämnesövergripande arbete och arbetslagets roll med dess olika kompetenser som viktiga delar i att arbeta med utbildning för hållbar utveckling, vikten av att eleverna utvecklar en förmåga att kunna orientera sig i det komplexa informationsflöde de möts av, att de kan se på olika situationer från olika utgångspunkter samt vikten av att utveckla handlingskompetens (Caiman, Hasslöf, Lundegård, Malmberg, & Urbas, 2018a, s. 1). Bland annat inkluderas följande avsnitt i inledningen till texten:

I samhällsdebatten i stort florerar dock ofta en något förenklad bild av vad det skulle kunna innebära att undervisa om dessa frågor. Bilden säger ungefär: Bara våra elever delges relevanta faktakunskaper om sammanhangen, så kommer de kunna socialiseras in i adekvata beteenden. Men, skolan har även ett demokratiskt uppdrag, och ut- ”bildade” är de medborgare som på ett övervägt sätt kan använda sig av såväl kunskaper som etiska avvägningar för att i stort och smått delta i beslutsfattanden om vår gemensamma framtid. Och det är i avvägningen mellan dessa

båda uppdrag den mest framgångsrika undervisningen formas. (Caiman et al., 2018a, s. 1)

Här sätter författarna direkt fokus på vikten av att utveckla förmågan att göra etiska överväganden som en förutsättning för hållbar utveckling och beskriver också att enbart faktakunskaper inte räcker. I texten ligger sedan fokus på att eleverna skall utveckla förhållningssätt och handlingsförmåga grundad i kritiskt tänkande och med hänsyn till andra, nu och i framtiden:

Idag talar vi därför snarare om medborgerlig bildning, det vill säga att elever behöver tillägna sig kunskaper som gör att de kan fungera som deltagande samhällsmedborgare tillsammans med andra i en demokrati (Hartsmar och Liljefors Persson 2013). Kunskaper som gör dem fria att ta beslut i frågor som inte bara rör dem själva utan även andra nu levande varelser och framtida generationer. (Caiman et al., 2018a, s. 8)

Här kommer författarna in på beslutsfattande med hänsyn till andra människor och till kommande generationer.

Ett annat exempel är i del två och texten *Representation – Hur ser vi på världen?* (Haslöf, 2018) där fokus ligger på hur lärare kritiskt kan förhålla sig till representationer av världen och använda dessa för att utveckla perspektiv och innehåll i undervisningen och utmana traditionellt tänkande. Här diskuteras mänsklig dominans och hur människan har tagit sig en roll som "härskare" över övriga livsformer och miljön. I texten inkluderas även hur vi måste mötas i diskussion kring hur vi kan handla etiskt och moraliskt för att främja en hållbar värld. Här inkluderas etik, och utveckling av förmågan att göra etiska överväganden som grund för diskussion om hur vi ser på världen och för hållbar utveckling (Haslöf, 2018, s. 7).

Utveckling av etiska överväganden som en grundläggande komponent i undervisning för hållbar utveckling beskrivs i flera av de nio delarna som ingår. Extra tydligt blir det i den nionde och sista delen, *Globala målen i undervisningen*, som tar upp hur den svenska skolan kan förhålla sig till det utbildningsrelaterade mål 4 och delmålet 4.7 i Agenda 2030, hur ämnesplaner och mål kan kopplas till de globala målen och vilka didaktiska redskap som kan fungera som utgångspunkter i undervisningen. Bland annat beskrivs hur statistik från undersökningar om människors prioriteringar när det gäller de globala målen kan användas samt hur man kan arbeta med etiska dilemman i skolan (Jankell, 2019, s. 2). Under den nionde delen finns även ett didaktiskt ramverk som kopieringsunderlag samt en länk till de Globala målen online. Ett avsnitt som beskriver tyngdpunkten för utvecklingen av förmågan att göra etiska överväganden är följande:

Etik: Att använda tankeredskapet etik innebär att välja innehåll och frågor i undervisningen som inte har svar som är rätt eller fel, utan behöver värderas utifrån olika etiska utgångspunkter och dimensioner (ex mänskliga rättigheter, framtida generationer, andra livsformer etc.) (Kronlid, 2010, 2017). Genom att arbeta med de globala målen bjuds eleverna in till etiska samtal och kritisk reflektion på olika sätt. Det kan exempelvis ske genom att synliggöra de målkonflikter som uppstår när olika mål eller delmål ställs mot varandra. Det gör att eleverna får ett faktiskt

innehåll att värdera och väga etiskt. Vad händer exempelvis när vi ställer delmål 8.1 (Fortsatt tillväxt i utvecklingsländer) och mål 1 (Utroda fattigdom), mot resurseffektiviteten som åberopas i mål 12 (Hållbar konsumtion och produktion) eller mot mål 13 (Bekämpa klimat-förändringarna). Även inom respektive mål finns målkonflikter, exempelvis i mål 12, som innehåller flera värderingskonflikter:

- Vad ska prioriteras? Att minska fattigdomen eller att förhindra att resurserna tar slut och lindra den tilltagande växthuseffekten?
- Hur påverkas fattigdomen om 'västvärlden' slutar handla med fattigare länder?
- Vad innebär hållbar turism och vem är det som ska se till att den övervakas? (delmål 12.B)
- Hur kan handelsmönster drivas med hänsyn till utvecklingsländer? Vilken hänsyn? (delmål 12.1)

(Jankell, 2019, s. 11)

Här beskrivs explicit etik och utveckling av förmågan att göra etiska överväganden som en förutsättning för hållbar utveckling och kopplas även till utbildning för hållbar utveckling. Texten kompletteras och tydliggörs även med exempel på etiska dilemman.

Det finns även avsnitt där etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman lyfts, men där ingen explicit koppling görs till utbildning för hållbar utveckling. I bilaga 1 listas tre textavsnitt där detta visas.

Texterna tar också vid sju tillfällen upp motsättningar mellan de olika dimensionerna av hållbar utveckling. Även dessa avsnitt finns i bilaga 4. Ett konkret exempel finns i del nio, *Globala målen i undervisningen*:

Dilemmasituationer kan även uppstå när vi diskuterar etik i relation till nutid och framtid. Att ta hänsyn till människors välbefinnande nu, t.ex. att kunna använda energi för att ge alla tillgång till elektricitet och en bättre välfärd eller resa med flyg för att hälsa på släktingar krockar med en framtida etisk dimension, eftersom agerandet sker på bekostnad av klimatet med oanade risker för framtida generationer. När det blir tydligt för eleverna hur de kan värdera en fråga utifrån olika etiska utgångspunkter utvecklar de nyanser, vilka även kan bedömas kvalitativt i olika ämnen. (Jankell, 2019, s. 11)

Här beskrivs diskussion på etisk grund och utveckling av förmågan att göra etiska överväganden med utgångspunkt i konflikter relaterade till de tre dimensionerna av hållbar utveckling som en viktig del i hållbar utveckling.

Vid några tillfällen i texten kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och kopplats till utbildning för hållbar utveckling. Fyra textavsnitt som beskriver detta kan ses i bilaga 4. Ett exempel är del 5, *Individ, ansvar och politik*, och texten *Hållbar utveckling – vem är och bör vara ansvarig?*, där Urbas och Malmberg (2018a, s. 1) diskuterar samhällsansvar och vem som bär ansvaret för hållbar utveckling,

individens eller politiken. I texten diskuteras vad som är politik och inte, hur olika samhällsfrågor kan bli politiska och tvärtom. Här ges även exempel på hur politiskt deltagande och påverkansarbete kan ske. Texten innehåller inga direkta kopplingar till vikten av utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller diskussioner om etiska dilemman kopplade till hållbar utveckling. Texten har dock ett värde i sammanhanget då den kan fungera som grund för diskussion om ansvarsfördelning i samhället och hur beslut fattas och kan påverkas vilket skulle kunna leda till diskussion om etik och utveckling av förmågan att göra etiska överväganden.

Även i del 7, *Konsekvenser av handlande i en komplex värld* (Hasslöf, Urbas & Malmberg, 2018), kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och kopplats till utbildning för hållbar utveckling. I texten som ingår med samma namn resoneras kring kopplingen mellan undervisning, kunskap, värderingar och enskilda individers beslut kontra samhällets eller politikens möjligheter att bidra till hållbar utveckling. Tanken med denna del är att väcka medvetenhet och ge redskap för att resonera kring olika handlingsalternativ och det komplexa i detta (Hasslöf, Urbas & Malmberg, 2018, s. 2). I texten tas inte etik, utvecklingen av förmågan att göra etiska ställningstaganden eller etiska dilemman upp. Utveckling av förmågan att göra etiska överväganden kunde med fördel ha inkluderats i texten i samband med beskrivning av individens och politikens roll för hållbar utveckling. Även etiska dilemman med motsättningar mellan de tre dimensionerna kunde ha inkluderats för att fördjupa texten.

Del 8, *Hela skolan för hållbar utveckling*, och texten med samma namn inleds med följande stycke:

Samhällsfrågor om rättvisa, jämställdhet, fördelningsfrågor och politik och områden inom humaniora som etik, kreativitet och handlingskompetens utgör inte bara stödstrukturer för hållbarhetsundervisningen, utan de är istället centrala delar i dess kärna. Naturvetenskapen ger oss en visserligen en viktig grund för förståelsen av planetens beboeliga gränser, men det är endast utifrån det bredare hållbarhetsperspektivet som vi kan synliggöra hur en konstruktiv undervisning kan utformas didaktiskt. (Caiman et al., 2018b, s. 1)

Här inkluderas etik och beskrivs som centralt i undervisning för hållbar utveckling. Del 8 handlar sedan om hur en skola kan förhålla sig till arbetet med hållbar utveckling. Texten beskriver och ger exempel på hur skolor kan introducera och arbeta med hållbar utveckling och hur hinder och möjligheter kan identifieras (Caiman et al., 2018b, s. 1). Fokus i del 8 ligger på tematiskt arbete och kollegialt deltagande och det finns även två videor som beskriver dessa delar. Förutom i det första stycket tas inte etik, etiska dilemman eller förmågan att göra etiska överväganden upp i texten till del 8. Här kunde etik, etiska dilemman och förmågan att göra etiska överväganden med fördel ha inkluderats ytterligare på ett konkret sätt för att tydliggöra dessa aspekter som förutsättningar för arbete med hållbar utveckling i skolan.

I ovanstående texter eller beskrivningar av texter finns exempel där motsättningar mellan de olika dimensionerna av hållbar utveckling kunde ha inkluderats eller beskrivits tydligare. Totalt åtta textavsnitt där motsättningar kunde ha inkluderats finns listade i bilaga 4.

Sammanfattning av textanalysen

Dokument 1, *Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling*, är överlag generellt skrivet och öppnar för egen tolkning av innehållet. Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden samt etiska dilemman inkluderas i mycket begränsad form och kopplas inte till utbildning för hållbar utveckling. I dokumentet saknas också överlag beskrivningar av motsättningar mellan de tre dimensionerna av hållbar utveckling.

I dokument 2, *Handlingsplan Agenda 2030 2018–2020*, beskrivs hur Sverige ska vara ett föregångsland och en ledande kraft för hållbar utveckling. Trots detta saknas tydliga beskrivningar av utveckling av förmågan att göra etiska överväganden som en viktig komponent för hållbar utveckling. Någon beskrivning finns som även kopplar till utbildning men denna ges i generella termer som öppnar för tolkning av läsaren. Dokumentet innehåller överlag generella beskrivningar som öppnar för egen tolkning men blir i vissa avsnitt mer specifikt när det gäller utvecklingen i Sverige. Även tydliga beskrivningar av motsättningar mellan de tre dimensionerna av hållbar utveckling saknas trots att dokumentet innehåller många delar där dessa aspekter skulle kunna ha inkluderats på ett naturligt sätt. Framförallt kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden och etiska dilemman ha inkluderats och kopplats till utbildning som ett fokusområde inför framtiden i stycken som handlar om kunskapsutveckling och utveckling av förmågan att göra medvetna val.

I inledande stycken i dokument 3, *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*, framhålls vikten av att inkludera ett etiskt perspektiv, dock i generella termer. Hållbar utveckling som ett genomgående perspektiv i all undervisning beskrivs också i inledningen, här dock som ett *miljöperspektiv*. Utveckling av förmågan att göra etiska överväganden beskrivs inte direkt som en förutsättning för hållbar utveckling i de inledande delarna.

I beskrivning av kurser i dokument 3 inkluderas etik i en generellt hållen beskrivning i det centrala innehållet för ämnet engelska. Att göra val på etisk grund beskrivs för ämnet teknik, men inte direkt relaterat som en förutsättning för hållbar utveckling. Etiskt handlande kan sägas vara inkluderat i beskrivningarna för ämnet samhällskunskap, om än i andra ord. Här skulle vikten av utveckling av förmågan att göra etiska överväganden kopplat till hållbar utveckling kunna ha inkluderats på ett tydligt och naturligt sätt i syfte, centralt innehåll och som kunskapskrav.

Etik, etiska dilemman eller utveckling av förmågan att göra etiska överväganden finns med i beskrivningar och kunskapskrav för ämnet geografi. I syftesbeskrivningen för ämnet geografi beskrivs explicit etiska överväganden tillsammans med överväganden om hållbar utveckling som förutsättningar för hållbar utveckling. Även i kunskapskraven sammankopplas hållbar utveckling och etik, till exempel genom krav på att kunna ge förslag på miljöetiska val och prioriteringar kopplat till hållbar utveckling.

Etik och utveckling av förmågan att göra etiska överväganden inkluderas än tydligare i beskrivningarna för ämnet religionskunskap. I syftesbeskrivningen för ämnet framhålls etik, etiska dilemman och utveckling av förmågan att göra etiska överväganden relativt tydligt. Det finns dock ingen direkt koppling till hållbar utveckling. I beskrivningen av det centrala innehållet inkluderas och sammankopplas dock analys och argumentation utifrån etiska modeller, moraliska dilemman samt hållbar utveckling. I kunskapskraven för ämnet inkluderas etik och att resonera kring moraliska frågor i generella termer medan miljö och hållbar

utveckling inkluderas till begränsad del, framförallt för yngre åldrar. Här hade en tydligare koppling kunnat göras till hållbar utveckling även om det möjligen kan sägas ligga utanför ämnesområdet.

I syftesbeskrivningen för de naturorienterande ämnena kopplas etiska val till ekologisk hållbarhet, miljö och samhälle. Här beskrivs bland annat att eleverna skall ges förutsättningar att göra etiska val kopplade till hållbar utveckling.

I dokument 4, *Hållbar utveckling, kompetensutveckling åk 7-9*, bestående av nio delar och totalt elva texter, framhålls explicit utveckling av förmågan att göra etiska överväganden kopplat till utbildning för hållbar utveckling genomgående i en stor del av materialet. Alla texter framhåller inte explicit utveckling av etiska överväganden men kan ändå fungera som komplement till varandra och texter där detta saknas kan ändå anses ha ett innehåll av värde som till exempel kan ligga till grund för diskussion om etik och leda till utveckling av förmågan att göra etiska överväganden.

Texterna i dokument 4 beskriver även tydligt dilemman kopplade till motsättningar mellan de tre dimensionerna av hållbar utveckling och tydliggör dessa genom olika konkreta exempel.

Tillsammans kan texterna i dokument 4 utgöra utgångspunkt och komplettera varandra i hur hållbar utveckling kan introduceras på en skola, bland kollegor och i undervisningen. De täcker in ämnesövergripande arbete, arbete i arbetslag och på skolnivå samt behandlar svårigheter och möjligheter kopplade till arbetet. Texterna har i stora delar ett konkret angreppssätt och innehåller praktiska exempel att utgå ifrån i arbetet underbyggda av en relativt lättillgänglig teoretisk grund som kan fungera väl som underlag för det kollegiala arbetet.

Diskussion och slutsatser

Sverige har förbundit sig att se till att "...alla studerande får de kunskaper och färdigheter som behövs för att främja en hållbar utveckling..." (UNDP, 2018).

Citatet som inledde denna undersöknings första kapitel ställer höga krav. Både att Sverige och andra länder har förbundit sig till att studerande får kunskaper och färdigheter och att dessa skall vara tillräckliga för att främja hållbar utveckling. Fast frågan är om det säger så mycket ändå. Det är en generell beskrivning av något som egentligen är långt mer komplicerat än vad som kan utläsas i det korta textavsnittet. Enligt Andersson & Jagers (2008, s. 130) innebär hållbar utveckling att vi behöver kunna orientera oss bland etiska dilemman, som bland annat kan innebära att prioritera oss själva eller att prioritera andra människor långt bort eller i kommande generationer. Ytterligare något som komplicerar arbetet med hållbar utveckling är att olika länder lägger olika vikt vid ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet beroende på landets utgångsläge (Olsson (2005a, s. 82). Om hållbar utveckling skall kunna ske med dessa förutsättningar behöver människan agera rationellt och moraliskt i förhållande till hållbar utveckling. För att hållbar utveckling skall kunna ske behöver därför utveckling av förmågan att göra etiska överväganden vara centralt i hållbar utveckling och även i utbildning för hållbar utveckling (Torbjörnsson, 2011, s. 19).

Det inledande citatet kommer från det internationella FN-dokumentet *Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling*. FN har genom konferenser och deklamationer på många

sätt satt agendan för hållbar utveckling och utbildning för hållbar utveckling, bland annat genom förändring från faktabaserad miljöundervisning till normerande miljöundervisning inriktad på förändring av attityder (Torbjörnsson, 2011, s. 18). Det är alltså relativt långesedan attitydförändring blev fokus i utbildning kopplad till hållbar utveckling i FN-sammanhang.

De dokument som analyserats kan sägas representera olika nivåer för hållbar utveckling i förhållande till utbildning för hållbar utveckling. Med början på internationell nivå i dokumentet *Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling*, finns främst generella beskrivningar och värdeord utan direkt substans. Konkret beskrivna åtgärder som utveckling av förmågan att göra etiska överväganden saknas i princip helt och kopplas inte heller till utbildning för hållbar utveckling. De riktlinjer från FN som når Sverige och andra länder när det gäller hållbar utveckling innehåller alltså inte det djupare fokus på beteendeförändring som tidigare verkar ha varit i fokus hos FN. Det innehåller inte tydliga beskrivningar som vidrör utveckling av förmågan att göra etiska överväganden som av forskare anses vara en förutsättning för hållbar utveckling. Inte heller beskrivs etiska dilemman eller konflikter som grund för komplexiteten i beslutsfattandet vi står inför.

På svensk nationell nivå i *Handlingsplan Agenda 2030 2018–2020* som är utformad efter Agenda 2030 blir det något mer konkret, men även detta dokument innehåller överlag generella beskrivningar, som lämnar mycket öppet för egen tolkning. Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden och etiska dilemman ha inkluderats och kopplats till utbildning som ett prioriterat och uttalat fokusområde inför framtiden.

I övergången till att undersöka innehållet i läroplanen, *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*, kunde trenden ha fortsatt och utvecklingen av förmågan att göra etiska överväganden kunde ha utelämnats. I läroplanen finns dock inslag där etik och förmågan att göra etiska överväganden lyfts. Att det framhålls som ett perspektiv som skall prägla skolans verksamhet i inledningen av dokumentet bådär gott. Läroplanen har av naturliga skäl möjlighet att utformas på ett mer detaljerat och djupgående sätt i att inkludera perspektivet att förmågan att göra etiska överväganden är nödvändig för hållbar utveckling än vad ett övergripande och kortfattat dokument på internationell nivå eller även en nationellt utformad handlingsplan har. Den når dock ändå inte riktigt fram. I syftesbeskrivningar, centralt innehåll och kursplaner för några ämnen beskrivs hur etik och utveckling av förmågan att göra etiska överväganden skall inkluderas, men i de flesta ämnen finns det dock inte med och där får vi lita på att generella beskrivningar i inledningen av dokumentet leder till att rektorer och lärare tar ansvar och fokuserar på att eleverna skall utveckla förmågan att göra etiska överväganden.

En sådan möjlighet presenteras genom *Hållbar utveckling, åk 7-9*, Skolverkets kompetensutvecklingsmodul utformad för kollegialt lärande. Denna utgör nästa nivå bland de analyserade dokumenten. Modulen kan beskrivas som genomarbetad och med ett brett och välunderbyggt angreppssätt. Den kan troligen ge goda resultat om den genomförs med all skolans personal som aktiva deltagare och om tillräckligt med tid ges för genomförande, reflektion, förberedelser och uppföljning. Men då ska det fattas beslut om att den skall genomföras, det skall för-ankras hos personal samt prioriteras av rektor och personal.

Knaggård (2009, s. 34) beskriver i sin studie av den svenska klimatpolitiska policyprocessen hur en mängd olika dokument och steg ligger till grund för processen, till exempel utredningsmaterial från ämbetsverk, rapporter från vetenskapliga kommittéer och propositioner från riksdagen. Implementeringen är alltså en komplicerad process och innehållet i dokument inom

olika politikområden blir sannolikt mer precist längre ner i styrningskedjan, från nationella övergripande dokument till avgränsat sakpolitiska. Därför är det inte förvånande utan snarare förväntat att de generella formuleringar i dokument av övergripande karaktär som analyserats i studien blir mer precisa i dokument som rör skolan och ännu mer precisa i dokument som rör just utbildning för hållbar utveckling.

Metoddiskussion

Analysen baseras på en enskild persons tolkning av texterna och val av teoretiska utgångspunkter. Tydlighet i beskrivning av tillvägagångssätt, material och analys öppnar dock för att andra personer skall kunna tolka processen och resultaten.

För att öka förståelsen inför analysen och valet av texter att analysera för att besvara frågeställningarna undersöktes och beskrevs relevanta dokument inom området samt forskning kopplat till etik och vikten av utveckling av förmågan att göra etiska överväganden. Utifrån denna bakgrund kunde tydliga och explicit formulerade frågor formuleras.

Vid val av analysmaterial gjordes en grundlig bakgrundsgenomgång för att skapa förståelse för vilka dokument som kunde anses vara relevanta för undersökningen och på så sätt öka undersökningens validitet. Fokus när det gäller internationella dokument hamnade på dokument från FN. Det kan anses vara en begränsning då fler faktorer eller aktörer påverkat utformningen av arbetet med hållbar utveckling, till exempel påverkan från allmänheten, olika intresseorganisationer och EU (Knaggård, 2009). Som beskrivits i kapitlet Bakgrund till hållbar utveckling i Sverige har FN dock varit tongivande inom området hållbar utveckling och kan sägas vara den aktör som har satt och sätter agendan. Kopplat till de undersökta dokumenten finns också mer specifika dokument kopplade till olika sakpolitiska områden och som inte behandlats i denna undersökning. Dock har det spår som är mest relevant för den svenska skolkontexten följts genom att den svenska läroplanen i 2018 års reviderade version har analyserats och även den nytvagna modulen för arbete med hållbar utveckling från Skolverket.

Genomförandets tydlighet ökas ytterligare genom det stora antal citat som redovisas i bilagorna. Detta ökar undersökningens reliabilitet genom ökad transparens och precision och genom att möjligheter skapas för att kunna rekonstruera de steg som tagits för att nå undersökningens slutsatser.

Slutsatser

I kapitlet Litteraturgenomgång och teoretiska ingångar beskrivs hur engagemanget mellan kommuner kan variera i hur de tar sig an arbetet med hållbar utveckling (Olsson, 2005b, s. 19). I ett första steg kan det alltså hänga på kommunnivå hur arbetet utvecklas i skolorna. Därefter, och med de förutsättningar som finns genom dokument som styr arbetet med utbildning för hållbar utveckling, verkar det som att utvecklingen av förmågan att göra etiska överväganden hos skolelever i Sverige delvis hänger på att lärare i några av skolans ännen är kompetenta inom detta komplexa område och även prioriterar detta fokus i undervisningen. En annan möjlighet är att extra engagerade lärare tar till sig de generella beskrivningar och riktlinjer som finns i läroplanen och implementerar detta fokus i undervisningen. Ytterligare en möjlighet är att en skola tar sig an arbetet som en helhet och till exempel använder sig av kompetensutvecklingsmodulen från Skolverket. Så som skolan ser ut idag med en generellt ofta mycket stor arbetsbörda och tidspressad arbetssituation för lärare och rektorer är frågan hur många lärare som lyckas få in perspektivet på ett tillräckligt konkret sätt för att utveckla förmågan hos eleverna eller hur många rektorer och lärare som tar sig an, förankrar och utgår ifrån Skolverkets kompetensutvecklingsmodul eller motsvarande arbetssätt och utvecklar arbetet i skolan. I dagens skola hänger detta antagligen på extra intresserade eldsjälur bland rektorer eller lärare. Kompetensutvecklingsmodulen från Skolverket är dock nyskapad och förhoppningsvis kan den och liknande arbetssätt etableras under kommande år och förmågan att göra etiska överväganden kan få en mer central position inom utbildning för hållbar utveckling.

Förslag till vidare forskning

Framtida relevanta undersökningar av intresse för att ytterligare förstå hur förutsättningarna för hållbar utveckling ser ut i förhållande till utbildning för hållbar utveckling skulle kunna vara att undersöka hur eller om lärare faktiskt arbetar med förmågan att göra etiska överväganden och hur elevernas utveckling ser ut. Det skulle även vara värdefullt att undersöka grundligt hur man kan arbeta med temat och identifiera didaktiska utmaningar och möjligheter. Det skulle också vara intressant att jämföra olika länders arbete när det gäller inkludering av utveckling av förmågan att göra etiska överväganden i utbildning för hållbar utveckling för att se om dessa går i linje med de skillnader som beskrivits av Olsson (2005b, s. 18) där Sverige framstår som ett föregångsland. Det skulle även vara intressant med studier där till exempel grundskolan, gymnasieskolan och högskolan i Sverige jämförs för att se om utvecklingen av förmågan att göra etiska överväganden inkluderas i senare utbildningsår och på så sätt få en helhetsbild över förutsättningarna för hållbar utveckling med utgångspunkt i skolan.

Referenser

- Andersson, E., & Jagers, S. (2008). *Global hållbar utveckling*. Stockholm: Folkuniversitetet
- Baltic 21E. (2002). *An Agenda 21 for Education in the Baltic Sea Region - Baltic 21E*. Baltic 21 Series No 1/2002. Hämtad från <http://www.hu2.se/hu2old/Baltic21E.pdf>
- Boréus, K. & Bergström, G. (2018). *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Caiman, C., Hasslöf, H., Lundegård, I., Malmberg, C., & Urbas, A. (2018a). Introduktion – didaktiska perspektiv på hållbar utveckling [Elektronisk resurs]. *Lärportalen*. Hämtad 2019-11-20 från https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/01-hallbar-utveckling/Grundskola/901-Hallbar-utveckling/del_01/Material/Flik/Del_01_MomentA/Artiklar/NT8_7-9_01A_01_introduktion.docx
- Caiman, C., Hasslöf, H., Lundegård, I., Malmberg, C., & Urbas, A. (2018b). Hela skolan för hållbar utveckling [Elektronisk resurs]. *Lärportalen*. Hämtad 2019-11-20 från https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/01-hallbar-utveckling/Grundskola/901-Hallbar-utveckling/del_08/Material/Flik/Del_08_MomentA/Artiklar/NT8_7-9_08A_01_framtid.docx
- Caiman, C., & Lundegård, I. (2018). Kreativitet för hållbar utveckling [Elektronisk resurs]. *Lärportalen*. Hämtad 2019-11-20 från https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/01-hallbar-utveckling/Grundskola/901-Hallbar-utveckling/del_06/Material/Flik/Del_06_MomentA/Artiklar/NT8_7-9_06A_01_kreativitet.docx
- Dessen Jankell, L. (2019). Globala målen i undervisningen [Elektronisk resurs]. *Lärportalen*. Hämtad 2019-11-20 från https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/01-hallbar-utveckling/Grundskola/901-Hallbar-utveckling/del_09/Material/Flik/Del_09_MomentA/Artiklar/NT8_7-9_09A_01_malen.docx
- Gawor, L. (2008) Globalization and its Alternatives: Antiglobalism, Alterglobalism and the Idea of Sustainable Development. *Sustainable Development*, (16), 126-134. doi: 10.1002/sd
- Hasslöf, H. (2018). Representation – Hur ser vi på världen? [Elektronisk resurs]. *Lärportalen*. Hämtad 2019-11-20 från https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/01-hallbar-utveckling/Grundskola/901-Hallbar-utveckling/del_02/Material/Flik/Del_02_MomentA/Artiklar/NT8_7-9_02A_01_representation.docx

Hasslöf, H., Urbas, A., & Malmberg, C. (2018). Konsekvenser av handlande i en komplex värld [Elektronisk resurs]. *Lärportalen*. Hämtad 2019-11-20 från https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/01-hallbar-utveckling/Grundskola/901-Hallbar-utveckling/del_07/Material/Flik/Del_07_MomentA/Artiklar/NT8_7-9_07A_01_handlande.docx

Knaggård, Å. (2009). *Vetenskaplig osäkerhet i policyprocessen – En studie av svensk klimatpolitik* (Doktorsavhandling, Lund Political Studies, 156). Lund: Lunds universitet. Hämtad från <https://lucris.lub.lu.se/ws/files/3313639/1472546.pdf>

Knaggård, Å. (2014) What do policy-makers do with scientific uncertainty? The incremental character of Swedish climate change policy-making, *Policy Studies*, 35 (1), 22-39. doi: 10.1080/01442872.2013.804175

KTH. (2019a). *Hållbar utveckling*. Hämtad 2019-03-15 från <https://www.kth.se/om/miljo-hallbar-utveckling/utbildning-miljo-hallbar-utveckling/verktyglada/sustainable-development/hallbar-utveckling-1.350579>

KTH. (2019b). *Ekologisk hållbarhet*. Hämtad 2019-03-15 från <https://www.kth.se/om/miljo-hallbar-utveckling/utbildning-miljo-hallbar-utveckling/verktyglada/sustainable-development/ekologisk-hallbarhet-1.432074>

KTH. (2019c). *Social hållbarhet*. Hämtad 2019-03-15 från <https://www.kth.se/om/miljo-hallbar-utveckling/utbildning-miljo-hallbar-utveckling/verktyglada/sustainable-development/social-hallbarhet-1.373774>

KTH. (2019d). *Ekonomisk hållbarhet*. Hämtad 2019-03-15 från <https://www.kth.se/om/miljo-hallbar-utveckling/utbildning-miljo-hallbar-utveckling/verktyglada/sustainable-development/ekonomisk-hallbarhet-1.431976>

Linnér, H. A. & Selin, B.-O. (2002, 18 juni). Miljöfrågan blev politik i Stockholm. *Svenska Dagbladet*. Hämtad från <https://www.svd.se/miljofragan-blev-politik-i-stockholm>

Lundegård, I. (2018). Det ska funka framöver - Intergenerationellt ansvar och demokratisk pluralism i undervisning för hållbar utveckling [Elektronisk resurs]. *Lärportalen*. Hämtad 2019-11-20 från https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/01-hallbar-utveckling/Grundskola/901-Hallbar-utveckling/del_04/Material/Flik/Del_04_MomentA/Artiklar/NT8_7-9_04A_01_funka.docx

Malmberg, C. (2016). Intressekonflikter och handlingskompetens [Elektronisk resurs]. *Lärportalen*. Hämtad 2019-11-20 från https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/01-hallbar-utveckling/Grundskola/901-Hallbar-utveckling/del_01/Material/Flik/Del_01_MomentA/Artiklar/NT8_7-9_01A_02_intressekonflikt_handlingskompetens.docx

Malmberg, C. (2018). Skolan och eleverna – mottagare av kunskap och deltagare i förändring [Elektronisk resurs]. *Lärportalen*. Hämtad 2019-11-20 från https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/01-hallbar-utveckling/Grundskola/901-Hallbar-utveckling/del_03/Material/Flik/Del_03_MomentA/Artiklar/NT8_7-9_03A_01_skolan.docx

Naturvårdsverket. (2019). *Vad är ekosystemtjänster?* Hämtad 2019-03-18 från <https://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/Miljoarbete-i-Sverige/Uppdelat-efter-omrade/Ekosystemtjanster/Vad-ar-ekosystemtjanster/>

Olsson, J. (2005a) Forskningsperspektiv på hållbar utveckling. I Olsson, J. (Red.) *Hållbar utveckling underifrån*. Nora: Nya Doxa.

Olsson, J. (2005b) Hållbar utveckling underifrån?. I Olsson, J. (Red.) *Hållbar utveckling underifrån*. Nora: Nya Doxa.

Patel, R. & Davidson, B. (2011). *Forskningsmetodikens grunder – Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Lund: Studentlitteratur.

Pettersson, C. (2005) Förenta Nationerna sätter dagordningen. I Olsson, J. (Red.) *Hållbar utveckling underifrån*. Nora: Nya Doxa.

Regeringsbeslut. Dir. 2016:18. *Genomförande av Agenda 2030 för hållbar utveckling*. Hämtad från <http://www.sou.gov.se/wp-content/uploads/2016/11/genomforande-av-agenda-2030-for-hallbar-utveckling-dir.pdf>.

Regeringskansliet. (2017a). *Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling*. Stockholm: Regeringskansliet.

Regeringskansliet. (2017b). *Sverige och Agenda 2030 — rapport till FN:s politiska högnivåforum 2017 om hållbar utveckling*. Stockholm: Regeringskansliet.

Regeringskansliet. (2018). *Handlingsplan Agenda 2030 2018-2020*. Stockholm: Finansdepartementet.

Sandell, K., Öhman, J. & Östman, L. (2003). *Miljödidaktik. Naturen, skolan och demokratin*. Lund: Studentlitteratur.

SFS 2010:800. *Skollag*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Skolverket. (2018). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011: reviderad 2018. (5:e uppl.)* Hämtad från <https://www.skolverket.se/publikationsserier/styrdokument/2018/laroplan-for-grundskolan-forskoleklassen-och-fritidshemmet-reviderad-2018?id=3975>

SOU. (2004:104). *Att lära för hållbar utveckling*. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.

SOU. (2016:01). *I riktning mot en hållbar välfärd: Agenda 2030-delegationens nulägesbeskrivning och förslag till handlingsplan för genomförandet av Agenda 2030 för hållbar utveckling*. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.

SOU. (2019:03). *Agenda 2030 och Sverige: Världens utmaning – världens möjlighet*. Stockholm: Nordstedts juridik.

Stukát, S. (2011). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.

Torbjörnsson, T. (2011). *En för alla – Alla för naturen: En studie av ungdomars attityder till hållbar utveckling* (Licentiatuppsats, Kulturgeografiska institutionen, Forskarskolan i Geografi, 124). Uppsala: Swedish text. Hämtad från <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:406077/FULLTEXT01.pdf>

UN. (1992). *United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992: Agenda 21*. Hämtad 2019-03-13 från: <https://sustainabledevelopment.un.org/outcomedocuments/agenda21>

UN. (2002). *United Nations Decade of Education for Sustainable Development. 57/254. Resolutions adopted by the General Assembly*. New York, UN. Hämtad från <http://www.un-documents.net/a57r254.htm>

UN. (2015). *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development A/RES/70/1*. New York, UN. Hämtad från <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld/publication>

UNDP. (2018). *Globala målen*. Hämtad 2019-02-24 från <https://www.globalamalen.se/om-globala-malen>

Urbas, A. & Malmberg, C. (2018a). Hållbar utveckling – vem är och bör vara ansvarig? [Elektronisk resurs]. *Lärportalen*. Hämtad 2019-11-20 från https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/01-hallbar-utveckling/Grundskola/901-Hallbar-utveckling/del_05/Material/Flik/Del_05_MomentA/Artiklar/NT8_7-9_05A_01_politik.docx

Urbas, A. & Malmberg, C. (2018b). Hållbar utveckling, avpolitiserings och avdemokratisering [Elektronisk resurs]. *Lärportalen*. Hämtad 2019-11-20 från https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/01-hallbar-utveckling/Grundskola/901-Hallbar-utveckling/del_05/Material/Flik/Del_05_MomentA/Artiklar/NT8_7-9_05A_02_ansvar.docx

UU. (2018). *Handlingsplan för hållbar utveckling 2019-2021*. Uppsala universitet. Hämtad från http://regler.uu.se/digitalAssets/522/c_522680-1_3-k_handlingsplan-for-hallbar-utveckling-2019-2021.pdf

WCED. (1988). *Vår gemensamma framtid: [rapport från] Världskommissionen för*

miljö och utveckling under ordförandeskap av Gro Harlem Brundtland,
Stockholm, Prisma: Tiden.

Öhman, J. & Östman, L. (2004). Vad är utbildning för hållbar utveckling?. I Öhman, J. & Östman, L. (Red.) *Hållbar utveckling i praktiken*. Stockholm: Liber.

Öhman, J. (2006). *Den etiska tendensen i utbildning för hållbar utveckling: Meningsskapande i ett genomlevandeperspektiv*. (Doktorsavhandling, Örebro Studies in Education 13, 236). Örebro: Universitetsbiblioteket 2006. Hämtad från <http://oru.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A136414&dswid=-3554>

Öhman, J. (2010). Att utbilda för hållbar utveckling: Ett pluralistiskt perspektiv. I M. Demetriades & C. Karlström (Red.), *Nycklar till framtiden: Lärande för hållbar utveckling, Konferensbidrag från Nycklar till framtiden: Lärande för hållbar utveckling*, Nyköping, 18-19 november, 2009, (s. 9-19). Hämtad från <http://oru.diva-portal.org/smash/get/diva2:309995/FULLTEXT02.pdf>

Bilaga 1. Textsortering dokument 1: Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling

Materialet sorteras under rubriker och underrubriker hämtade från originaldokumentet. Endast de kapitel eller avsnitt som är relevanta för undersökningen omnämns och/eller inkluderas. Följande markeringar används för att beskriva innehållet under respektive textavsnitt:

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Motsättningar ekologisk-social inkluderas

Motsättningar ekologisk- ekonomisk inkluderas

Motsättningar social-ekonomisk inkluderas

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Ljust gråmarkerad text är tillagd som anteckning eller i förklarande syfte, t.ex. då lämpligt citat saknas.

Ingress

(Regeringskansliet, 2017a, s. 2)

Människorna

Vi är fast beslutna att avskaffa alla former och dimensioner av fattigdom och hunger och säkerställa att alla människor kan förverkliga sin potential i värdighet och jämlikhet och i en hälsosam miljö. (Regeringskansliet, 2017a, s. 2)

Planeten

Vi är fast beslutna att skydda planeten från att förstöras, inklusive genom hållbar konsumtion och produktion, genom att förvalta dess naturresurser på ett hållbart sätt och vidta omedelbara åtgärder mot klimatförändringarna, så att planeten kan tillgodose nuvarande och kommande generationers behov. (Regeringskansliet, 2017a, s. 2)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen ha kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Partnerskapet

Vi är fast beslutna att mobilisera de medel som krävs för att genomföra denna agenda genom ett återvitaliserat globalt partnerskap för hållbar utveckling på grundval av en anda av förstärkt global solidaritet, med fokus i synnerhet på behoven hos de fattigaste och mest utsatta och med deltagande av alla länder, alla berörda parter och alla människor.

Det inbördes sambandet mellan målen för hållbar utveckling, liksom deras integrerade natur, är av avgörande betydelse när det gäller att se till att den nya agendans syfte uppfylls. Om vi förverkligar våra ambitioner i samtliga delar av agendan, kommer allas liv att förbättras i grunden och vår värld att förändras till det bättre. (Regeringskansliet, 2017a, s. 2)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Deklaration

(Regeringskansliet, 2017a, s. 3)

Inledning

(Regeringskansliet, 2017a, s. 3)

Vi är fast beslutna att uppnå de tre dimensionerna av hållbar utveckling – den ekonomiska, sociala och miljömässiga – på ett balanserat och integrerat sätt. (Regeringskansliet, 2017a, s. 3)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Vi beslutar oss för att mellan nu och 2030 avskaffa fattigdom och hunger överallt, bekämpa ojämlikheter inom och mellan länder, bygga fredliga, rättvisa och inkluderande samhällen, skydda mänskliga rättigheter och främja jämställdhet och egenmakt för kvinnor och flickor samt uppnå varaktigt skydd för planeten och dess naturresurser. Vi förklarar också vår beslutsamhet att skapa förutsättningar för hållbar, inkluderande och varaktig ekonomisk tillväxt, delat välstånd och produktiv sysselsättning med anständiga arbetsvillkor för alla, med hänsyn tagen till de olika nivåerna av nationell utveckling och kapacitet. (Regeringskansliet, 2017a, s. 3)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Detta är en agenda av en omfattning och betydelse som saknar motstycke. Agendan har godkänts av alla länder och gäller för alla, med hänsyn tagen till att omständigheterna, kapaciteten och utvecklingsnivån skiljer sig åt nationellt och med respekt för nationell politik och nationella prioriteringar. Det rör sig om universella mål och delmål som omfattar hela världen – utvecklade länder och utvecklingsländer i lika grad. De är integrerade och odelbara och balanserar de tre dimensionerna av hållbar utveckling. (Regeringskansliet, 2017a, s. 3)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Våra gemensamma principer och åtaganden

(Regeringskansliet, 2017a, s. 4)

De utmaningar och åtaganden som har identifierats vid dessa stora konferenser och toppmöten hänger ihop och kräver integrerade lösningar. För att åtgärda dem effektivt behövs det ett nytt angreppssätt. För hållbar utveckling är frågor som att avskaffa alla former och dimensioner av fattigdom, bekämpa ojämlikhet inom och mellan länder, bevara planeten, skapa varaktig, inkluderande och hållbar ekonomisk tillväxt samt främja social inkludering sammankopplade och ömsesidiga. (Regeringskansliet, 2017a, s. 4)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Den nya agendan

(Regeringskansliet, 2017a, s. 5)

De nya målen och delmålen träder i kraft den 1 januari 2016 och kommer att vägleda de beslut som vi fattar under de kommande 15 åren. Vi kommer alla att arbeta för att genomföra agendan inom våra egna länder samt på regional och global nivå, med hänsyn tagen till att omständigheterna, kapaciteten och utvecklingsnivån skiljer sig åt nationellt och med respekt för nationell politik och nationella prioriteringar. Vi kommer att respektera det nationella politiska handlingsutrymmet för varaktig, inkluderande och hållbar ekonomisk tillväxt, i synnerhet när det gäller utvecklingsländerna, samtidigt som tillämpliga internationella internationella regler och åtaganden iakttas. Vi erkänner även betydelsen av de regionala och subregionala dimensionerna, regional ekonomisk integration och sammanlänkning för hållbar utveckling. Regionala och subregionala ramverk kan göra det lättare att effektivt omsätta politik för hållbar utveckling i konkret handling på nationell nivå. (Regeringskansliet, 2017a, s. 5)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Vi åtar oss att erbjuda inkluderande och likvärdig utbildning av god kvalitet på alla nivåer – förskola, grundskole- och gymnasieutbildning, högre utbildning samt yrkesutbildning. Alla människor, oavsett kön, ålder, ras eller etnicitet, liksom personer med funktionsnedsättning, migranter, ursprungsfolk, barn och ungdomar, särskilt de i utsatta situationer, ska ha tillgång till livslångt lärande som hjälper dem att förvärva nödvändiga kunskaper och färdigheter för att ta tillvara de möjligheter som ges och delta i samhället fullt ut. Vi kommer att sträva efter att erbjuda barn och ungdomar en stimulerande miljö för att de ska kunna förverkliga sina rättigheter och förmågor och därigenom hjälpa våra länder att utnyttja den demografiska fördelen, inklusive genom trygga skolor och sammanhållna samhällen och familjer. (Regeringskansliet, 2017a, s. 5)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Vi kommer att eftersträva att bygga starka ekonomiska grundvalar för alla våra länder. Varaktig, inkluderande och hållbar ekonomisk tillväxt är grundförutsättning för välbefinnande. Sådan tillväxt är möjlig endast om rikedomar delas och inkomstklyftor angrips. (Regeringskansliet, 2017a, s. 7)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Vi kommer att besluta om politik som ökar produktionskapaciteten, produktiviteten och den produktiva sysselsättningen, som främjar finansiell inkludering, hållbart jordbruk, fiske och nomadiserande boskapsskötsel, hållbar industriell utveckling, allmän tillgång till ekonomiskt överkomliga, tillförlitliga, hållbara och moderna energitjänster samt hållbara transportsystem och som ger motståndskraftig infrastruktur av hög kvalitet. (Regeringskansliet, 2017a, s. 7)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Vi åtar oss att genomgripande förändra hur våra samhällen producerar och konsumerar varor och tjänster. Regeringar, internationella organisationer, företagssektorn och andra icke-statliga aktörer samt enskilda personer måste bidra till att förändra ohållbara konsumtions- och produktionsmönster, bland annat genom mobilisering, från alla källor, av finansiellt och tekniskt bistånd för att stärka utvecklingsländernas vetenskapliga, tekniska och innovativa

kapacitet att utvecklas i riktning mot hållbarare konsumtions- och produktionsmönster. (Regeringskansliet, 2017a, s. 7)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Vi erkänner att social och ekonomisk utveckling är beroende av en hållbar förvaltning av vår planets naturresurser. (Regeringskansliet, 2017a, s. 8)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Vi utfäster oss att främja interkulturell förståelse, tolerans, ömsesidig respekt samt en etik av globalt medborgarskap och delat ansvar. Vi är medvetna om den naturliga och kulturella mångfalden i världen och erkänner att alla kulturer och civilisationer kan bidra till och är avgörande faktorer för en hållbar utveckling. (Regeringskansliet, 2017a, s. 8)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderats

Etik inkluderats men kopplas inte till utbildning för hållbar utveckling. Stycket öppnar dock för att inkludera etik och utveckling av förmågan att göra etiska överväganden.

Medel för genomförande

(Regeringskansliet, 2017a, s. 8)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Generellt för kapitlet/delkapitlet.

Mål och delmål för hållbar utveckling

(Regeringskansliet, 2017a, s. 11)

När vi beslutar om dessa mål och delmål erkänner vi att varje land står inför specifika utmaningar för att uppnå en hållbar utveckling, och vi understryker de särskilda utmaningar som de mest utsatta länderna står inför, i synnerhet afrikanska länder, de minst utvecklade länderna, kustlösa utvecklingsländer och små önationer under utveckling, liksom de specifika utmaningar som medelinkomstländerna står inför. Även länder i konfliktsituationer behöver särskild uppmärksamhet. (Regeringskansliet, 2017a, s. 11)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Mål 1. Avskaffa fattigdom i alla dess former överallt

(Regeringskansliet, 2017a, s.13)

Delmålet fokuserar på de som lever i någon form av fattigdom i världen, till exempel genom följande stycke:

Till 2030 bygga upp motståndskraften hos de fattiga och människor i utsatta situationer och minska deras utsatthet och sårbarhet för extrema klimatrelaterade händelser och andra ekonomiska, sociala och miljömässiga chocker och katastrofer. (Regeringskansliet, 2017a, s.13)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Generellt för kapitlet/delkapitlet. Ett eget stycke kunde inkluderats.

Mål 2. Avskaffa hunger, uppnå tryggad livsmedelsförsörjning och förbättrad nutrition samt främja ett hållbart jordbruk

(Regeringskansliet, 2017a, s.14)

I delkapitlet beskrivs bland annat att ökad produktivitet och produktion skall uppnås. Det kopplas också till att ekosystem skall upprätthållas och anpassning till klimatförändringar skall stärkas. Här kunde motsättningar mellan de ekonomiska och ekologiska dimensionerna ha inkluderats.

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Generellt för kapitlet/delkapitlet. Ett eget stycke kunde inkluderats.

Mål 4 Säkerställa en inkluderande och likvärdig utbildning av god kvalitet och främja livslångt lärande för alla

(Regeringskansliet, 2017a, s.16)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Generellt för kapitlet/delkapitlet. Ett eget stycke kunde inkluderats.

Senast 2030 säkerställa att alla studerande får de kunskaper och färdigheter som behövs för att främja en hållbar utveckling, bland annat genom utbildning för hållbar utveckling och hållbara livsstilar, mänskliga rättigheter, jämställdhet, främjande av en kultur av fred, icke-våld och globalt medborgarskap samt värdesättande av kulturell mångfald och kulturens bidrag till hållbar utveckling. (Regeringskansliet, 2017a, s. 16)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Etik, och utveckling av förmågan att göra etiska överväganden kan möjligen sägas ingå i de ord som beskriver färdigheter som behövs för hållbar utveckling, till exempel då utbildning för hållbar utveckling kopplas med färdigheter som behövs för jämställdhet, ickevåld och globalt medborgarskap. Utveckling av förmågan att göra etiska överväganden kunde ha inkluderats här.

Mål 8. Verka för varaktig, inkluderande och hållbar ekonomisk tillväxt, full och produktiv sysselsättning med anständiga arbetsvillkor för alla

(Regeringskansliet, 2017a, s. 20)

Fram till 2030 successivt förbättra den globala resurseffektiviteten i konsumtionen och produktionen samt sträva efter att bryta sambandet mellan ekonomisk tillväxt och miljöförstöring, i enlighet med det tioåriga ram- verket för hållbar konsumtion och produktion, med de utvecklade länderna i täten. (Regeringskansliet, 2017a, s. 20)

Motsättningar ekologisk- ekonomisk inkluderats

Mål 9. Bygga motståndskraftig infrastruktur, verka för en inkluderande och hållbar industrialisering samt främja innovation

(Regeringskansliet, 2017a, s. 21)

Fokus i delkapitlet ligger på ökad industrialisering, förbättrad infrastruktur och teknikutveckling för alla.

Till 2030 rusta upp infra- strukturen och anpassa industrin för att göra dem hållbara, med effektivare resursanvändning och fler rena och miljövänliga tekniker och industriprocesser. Alla länder vidtar åtgärder i enlighet med sina respektive förutsättningar. (Regeringskansliet, 2017a, s. 21)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Mål 10. Minska ojämlikheten inom och mellan länder

(Regeringskansliet, 2017a, s. 22)

Mål 10 tar upp inkludering och att alla ska ha lika möjligheter.

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Generellt för kapitlet/delkapitlet. Ett eget stycke kunde inkluderats.

Mål 12. Säkerställa hållbara konsumtions- och produktionsmönster

(Regeringskansliet, 2017a, s. 24)

Senast 2030 säkerställa att människor överallt har den information och medvetenhet som behövs för en hållbar utveckling och livsstilar i harmoni med naturen. (Regeringskansliet, 2017a, s. 24)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Mål 13. Vidta omedelbara åtgärder för att bekämpa klimatförändringarna och dess konsekvenser*

(Regeringskansliet, 2017a, s. 25)

Förbättra utbildningen, medvetenheten och den mänskliga och institutionella kapaciteten vad gäller begränsning av klimatförändringarna, klimatanpassning, begränsning av klimatförändringarnas konsekvenser samt tidig varning. (Regeringskansliet, 2017a, s. 25)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Medel för genomförande och det globala partnerskapet

(Regeringskansliet, 2017a, s. 31)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Generellt för kapitlet/delkapitlet. Ett eget stycke kunde inkluderats.

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Generellt för kapitlet/delkapitlet. Ett eget stycke kunde inkluderats.

Bilaga 2. Textsortering dokument 2: Handlingsplan Agenda 2030 2018–2020

Materialet sorteras under rubriker och underrubriker hämtade från originaldokumentet. Endast de kapitel eller avsnitt som är relevanta för undersökningen omnämns och/eller inkluderas. Följande markeringar används för att beskriva innehållet under respektive textavsnitt:

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Motsättningar ekologisk-social inkluderas

Motsättningar ekologisk- ekonomisk inkluderas

Motsättningar social-ekonomisk inkluderas

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Ljust gråmarkerad text är tillagd som anteckning eller i förklarande syfte, t.ex. då lämpligt citat saknas.

1 Agenda 2030 – en agenda för förändring

(Regeringskansliet, 2018, s. 6)

I detta inledande kapitel ligger fokus på de gemensamma utmaningar Sverige och andra länder står inför samt på omställningen till ett hållbart samhälle.

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Här kunde motsättningar ha inkluderats

2 Sverige – en ledande kraft för hållbar utveckling

(Regeringskansliet, 2018, s. 10)

Agendan har ett tydligt budskap om samstämmighet och vikten av att ta tillvara synergier. Det handlar om att de tre dimensionerna av hållbar utveckling, liksom de globala målen, är ömsesidigt beroende av varandra. Att ta tillvara den nära kopplingen mellan de olika delarna av agendan är avgörande för att agendan ska genomföras. Det handlar även om samstämmighet för global utveckling, dvs. att beslut ska ta hänsyn till effekten på fattiga människors livsvillkor i utvecklingsländer och värna deras rättigheter i linje med Sveriges PGU. (Regeringskansliet, 2018, s. 11)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Här kunde motsättningar ha inkluderats

3 Regeringens politik driver på omställningen (Regeringskansliet, 2018, s. 12)

Mål 2 – Avskaffa hunger, uppnå tryggad livsmedelsförsörjning och förbättrad nutrition samt främja ett hållbart jordbruk (Regeringskansliet, 2018, s. 13)

Regeringens livsmedelsstrategi syftar till att skapa en konkurrenskraftig livsmedelskedja, där den totala livsmedelsproduktionen ökar, samtidigt som relevanta nationella miljömål nås, för att skapa tillväxt och sysselsättning och bidra till hållbar utveckling i hela landet. Minskat matsvinn utgör en viktig del av livsmedelsstrategin. (Regeringskansliet, 2018, s. 13)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Mål 4 – Säkerställa en inkluderande och likvärdig utbildning av god kvalitet och främja livslångt lärande för alla

(Regeringskansliet, 2018, s. 15)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Generellt för kapitlet/delkapitlet.

Den högre utbildningen ska finnas tillgänglig i hela landet, t.ex. via distansutbildningar eller via kommunala lärcentra. Den ska möjliggöra ett livslångt lärande samt bidra till hållbar utveckling, tillväxt och jämlikhet. Regeringen har föreslagit ett nytt ramverk för tillträde till högskolan. (Regeringskansliet, 2018, s. 16)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Utbildning för hållbar utveckling är en fråga som kräver långsiktigt nationellt arbete inom såväl skolväsendet som den högre utbildningen. Ett uppföljningsarbete pågår (se vidare avsnitt 4.6). (Regeringskansliet, 2018, s. 16)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Mål 8 – Verka för varaktig, inkluderande och hållbar ekonomisk tillväxt, full och produktiv sysselsättning med anständiga arbetsvillkor för alla

(Regeringskansliet, 2018, s. 21)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Generellt för kapitlet/delkapitlet.

Regeringen stöder Aid for Trade, som underlättar för utvecklingsländer att dra nytta av handel. Regeringen prioriterar särskilt de minst utvecklade länderna och specifika områden som handelshinder, handel och jämställdhet, social hållbarhet, fler och bättre jobb, klimat, digitalisering, standardisering och integration i globala värdekedjor. (Regeringskansliet, 2018, s. 23)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Regeringens initiativ Global Deal syftar till att internationellt skapa förutsättningar för fler och bättre jobb, ökad produktivitet, jämlikhet och en inkluderande ekonomisk utveckling, vilket i sin tur kan ha en stabiliserande inverkan på samhället. (Regeringskansliet, 2018, s. 23)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Mål 9 – Bygga motståndskraftig infrastruktur, verka för en inkluderande och hållbar industrialisering samt främja innovation

(Regeringskansliet, 2018, s. 23)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Generellt för kapitlet/delkapitlet.

Smart industri – en ny industrialiseringsstrategi för Sverige är en nationell kraftsamling kring avgörande utmaningar för industrins omställningskraft. En mer digitaliserad och hållbar industriell produktion stärker svensk industris konkurrenskraft samt bidrar till en ökad sysselsättning och en hållbar tillväxt. Omställningen mot hållbara värdekedjor påskyndas. (Regeringskansliet, 2018, s. 23)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Regeringen avser att fortsätta sitt arbete med hållbart företagande i linje med skrivelsen Politik för hållbart företagande. I skrivelsen redovisar regeringen sin syn på en rad relaterade frågor, såsom mänskliga rättigheter, arbetsvillkor, miljöhänsyn och antikorrup­tion, men också jämställdhet, barnrättsperspektivet, mångfald, affärsetik och beskattning. (Regeringskansliet, 2018, s. 24)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderats

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Mål 10 – Minska ojämlikheten inom och mellan länder

(Regeringskansliet, 2018, s. 24)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Generellt för kapitlet/delkapitlet.

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Generellt för kapitlet/delkapitlet.

Sedan 2016 ingår hållbarhet bland de riksdagsfästa målen på finansmarknadsområdet. Pensionsgruppen, som består av företrädare för de partier som står bakom pensionsöverenskommelsen, är överens om att kapitalet i premiepensionssystemet ska förvaltas på ett hållbart sätt. (Regeringskansliet, 2018, s. 25)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Mål 12 – Hållbara konsumtions- och produktionsmönster

(Regeringskansliet, 2018, s. 28)

Strategin för hållbar konsumtion tar bl.a. sikte på att öka kunskaperna om konsumtionens miljökonsekvenser och fördjupa samverkan, stimulera miljösmarta konsumtionsmönster, främja ett effektivt utnyttjande av resurser och motverka förekomsten av varor och tjänster som är skadliga för hälsa och miljö. Strategin fokuserar på livsmedel, transporter och boende. Resurser har tilldelats Konsumentverket för inrättandet av ett forum för miljösmart konsumtion. (Regeringskansliet, 2018, s. 29)

Motsättningar ekologisk- ekonomisk inkluderats

Regeringen avser att stärka den offentliga sektorns roll som beställare av innovativ miljöteknik med en hög miljöprestanda samt verka för ökad hänsyn till miljömässiga, sociala och ekonomiska effekter i offentliga upphandlingar, både nationellt och internationellt. (Regeringskansliet, 2018, s. 29)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Regeringen avser att intensifiera sina ansträngningar för att internationella organisationer ska ställa hållbarhetskrav vid upphandlingar. Långsiktigt påverkansarbete sker för att de multilaterala utvecklingsbankerna och FN ska anpassa sina regelverk för upphandling i en riktning som främjar miljömässig, social och ekonomisk hållbarhet. (Regeringskansliet, 2018, s. 29)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Mål 14 – Bevara och nyttja haven och de marina resurserna på ett hållbart sätt för en hållbar utveckling
(Regeringskansliet, 2018, s. 31)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Generellt för kapitlet/delkapitlet.

Mål 15 – Landbaserade ekosystem, biologisk mångfald
(Regeringskansliet, 2018, s. 33)

Regeringen har presenterat en strategi för Sveriges nationella skogsprogram. Visionen för skogsprogrammet är att skogen, det gröna guldets, ska bidra med jobb och hållbar tillväxt i hela landet samt till utvecklingen av en växande bioekonomi. Arbetet inriktas på att nå visionen. För en god och säkerställd tillgång till nationell biomassa behövs åtgärder för hållbar tillväxt i den svenska skogen. Behovet av förnybar råvara för ett biobaserat samhälle ska tillgodoses inom ramen för skogspolitikens jämställda mål, inklusive de nationella miljömålen och de tre dimensionerna av hållbarhet. (Regeringskansliet, 2018, s. 33)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Mål 16 – Främja fredliga och inkluderande samhällen för hållbar utveckling, tillhandahålla tillgång till rättvisa för alla samt bygga upp effektiva och inkluderande institutioner med ansvarsutkrävande på alla nivåer

(Regeringskansliet, 2018, s. 35)

Ett tema i avsnittet är solidaritet med andra, även de som lever långt bort. Vikten av kapacitetsuppbyggnad, förebyggande insatser och utbildningsinsatser beskrivs.

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Generellt för kapitlet/delkapitlet.

Mål 17 – Stärka genomförandemedlen och återvitalisera det globala partnerskapet

(Regeringskansliet, 2018, s. 38)

Ett tema i avsnittet är vikten av kapacitetsuppbyggnad.

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Generellt för kapitlet/delkapitlet.

Sverige ska vara ett föregångsland för fri och rättvis handel. Regeringen verkar för öppnare handel med robusta, rättvisa och legitima spelregler som inte minst gynnar fattiga människor och skyddar arbetstagares rättigheter, miljö, klimat, människors hälsa och djurvälstånd. Regeringen har utarbetat en färdplan för fri och rättvis handel. Den omfattar tio utgångspunkter som handlar om att verka aktivt för dessa frågor genom EU:s handelspolitik och internationellt utvecklingssamarbete. Den handlar även om att samverka med arbetsmarknadens parter och om att underlätta för företag, organisationer samt offentliga och enskilda konsumenter att ta hänsyn till produktionsvillkoren i andra länder genom tillförlitlig information och utbildning. Regeringen har gett uppdrag till myndigheter och utökat det ekonomiska stödet till organisationer samt vidareutvecklat dialogen med berörda aktörer om dessa frågor. Denna dialog ska fortsätta. (Regeringskansliet, 2018, s. 38)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

4 Fokusområden – åtgärder 2018–2020

(Regeringskansliet, 2018, s. 41)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Generellt för kapitlet/delkapitlet.

4.2 Hållbara samhällen

(Regeringskansliet, 2018, s. 45)

Med den nya politiken för hållbara städer som beslutades 2018 vill regeringen stärka kommunernas förutsättningar att utveckla gröna, hälsosamma och trygga städer där människor möts och innovationer skapas. En hållbar stadsutveckling utgår från en helhetssyn på hur städer ska omfatta både miljömässiga, sociala och ekonomiska dimensioner. Det handlar om att åstadkomma goda livsmiljöer, dvs. väl fungerande och robusta städer som utformas för alla. Den fysiska miljöns utformning kan bidra till att minska segregationen, öka den sociala sammanhållningen och ge förutsättningar för att nå nationella klimat- och miljömål. (Regeringskansliet, 2018, s. 45)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Hållbarhetsperspektivet inom den regionala tillväxtpolitiken ska stärkas. Regeringen avser att ge uppdrag till Tillväxtverket att lämna förslag till hur hållbarhetsarbetet inom den regionala tillväxtpolitiken kan stärkas på nationell nivå. Arbetet ska omfatta en hållbar social, ekonomisk och miljömässig regional utveckling. Uppdraget ska genomföras i samverkan med ett flertal andra myndigheter. (Regeringskansliet, 2018, s. 46)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

4.3 En samhällsnyttig, cirkulär och biobaserad ekonomi

(Regeringskansliet, 2018, s. 47)

Omställningen till en samhällsnyttig, cirkulär och biobaserad ekonomi förutsätter ett aktivt deltagande från samhällsaktörerna, innovativ kunskapsuppbyggnad och information genom hela värdekedjan som möjliggör att konsumenter kan fatta medvetna beslut. Sverige är rikt på naturresurser och kunskaper, vilket ger goda förutsättningar för detta. I den cirkulära ekonomin produceras och förädlas biomassa hållbart för att möjliggöra en ökad användning inom en rad olika samhällssektorer. För att uppnå största möjliga samhällsnytta ska resurseffektivitet eftersträvas. Omställningen till ett fossilfritt samhälle är en stark drivkraft för omställningen till en cirkulär och biobaserad ekonomi. (Regeringskansliet, 2018, s. 47)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

4.5 En hållbar och hälsosam livsmedelskedja

(Regeringskansliet, 2018, s. 52)

Hållbar konsumtion samt att konsumenter skall kunna göra medvetna val framhålls.

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

4.6 Kunskap och innovation

(Regeringskansliet, 2018, s. 53)

Utbildning för hållbar utveckling innebär utbildning av god kvalitet som förmedlar, utvecklar och stärker värderingar och beteenden för att ge individen kunskap och färdigheter att kunna göra medvetna val om en hållbar livsstil, i förhållande till andra och naturen.

Utbildning och forskning är centrala verktyg för en globalt hållbar utveckling. (Regeringskansliet, 2018, s. 53)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

I den senaste folkbildningspropositionen framhålls att folkbildningen även fortsättningsvis aktivt bör öka medborgarnas kunskap och förståelse för en hållbar samhällsutveckling på lokal och global nivå. (Regeringskansliet, 2018, s. 53)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

5 Stöd till kommuner och landsting för att underlätta genomförandet

(Regeringskansliet, 2018, s. 53)

Här beskrivs hur kunskapsnivån om hållbar utveckling behöver höjas hos förtroendevalda och offentligt anställda samt även om hur kommuner och landsting kan arbeta långsiktigt och sammanhållet med miljömässigt, socialt, och ekonomiskt hållbar utveckling.

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

7 Sverige som pådrivande kraft inom EU och för det internationella genomförandet av Agenda 2030

(Regeringskansliet, 2018, s. 66)

Här beskrivs olika samarbeten internationellt med bland annat EU, civilsamhället och FN. Arbetet som genomförs i dagsläget samt åtgärder inför framtiden beskrivs.

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

8 Styrning, ledning och uppföljning

(Regeringskansliet, 2018, s. 73)

8.1 Styrning och ledning

(Regeringskansliet, 2018, s. 73)

I 2017 års ekonomiska vårproposition presenterade regeringen 15 indikatorer på välbefinnande som belyser ekonomiska, sociala och miljömässiga aspekter för att ge en bredare bild av samhällsutvecklingen. Denna redovisning är i linje med uppmaningen i Agenda 2030 att följa utvecklingen i alla tre dimensioner av hållbar utveckling. Flera av måtten kan också visa på utvecklingen för uppfyllelsen av mål och delmål i agendan. (Regeringskansliet, 2018, s. 74)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Bilaga 3. Textsortering dokument 3: Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011

Materialet sorteras under rubriker och underrubriker hämtade från originaldokumentet. Endast de kapitel eller avsnitt som är relevanta för undersökningen omnämns och/eller inkluderas. Följande markeringar används för att beskriva innehållet under respektive textavsnitt:

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Motsättningar ekologisk-social inkluderas

Motsättningar ekologisk- ekonomisk inkluderas

Motsättningar social-ekonomisk inkluderas

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Ljust gråmarkerad text är tillagd som anteckning eller i förklarande syfte, t.ex. då lämpligt citat saknas.

1. Skolans värdegrund och uppdrag

(Skolverket 2018, s. 5)

Första delen av kapitlet präglas av fokus på att eleverna skall utveckla grundläggande värden kopplade till jämställdhet, solidaritet, medmänsklighet och förståelse för andras villkor och värderingar samt hur undervisningen skall förmedla kunskap om grundläggande demokratiska värderingar, bedrivas i demokratiska arbetsformer, förbereda eleverna för aktivt deltagande i samhället och utveckla deras förmåga att ta ett personligt ansvar.

Ett exempel på text hämtat under rubriken *Grundläggande värden* (Skolverket 2018, s. 5):

Skolväsendet vilar på demokratins grund. Skollagen (2010:800) slår fast att utbildningen inom skolväsendet syftar till att elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja alla elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Utbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på. Var och en som verkar inom skolan ska också främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö. (Skolverket, 2018, s. 5)

Skolans uppdrag

(Skolverket 2018, s. 7)

Skolan har i uppdrag att förmedla och förankra grundläggande värden och främja elevernas lärande för att därigenom förbereda dem för att leva och verka i samhället. Skolan ska förmedla de mer beständiga kunskaper som utgör den gemensamma referensram alla i

samhället behöver. Eleverna ska kunna orientera sig och agera i en komplex verklighet, med stort informationsflöde, ökad digitalisering och snabb förändringstakt. Studiefärdigheter och metoder att tillägna sig och använda ny kunskap blir därför viktiga. Det är också nödvändigt att eleverna utvecklar sin förmåga att kritiskt granska information, fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ. (Skolverket 2018, s. 7)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

Genom ett *miljöperspektiv* får de möjligheter både att ta ansvar för den miljö de själva direkt kan påverka och att skaffa sig ett personligt förhållningssätt till övergripande och globala miljöfrågor. Undervisningen ska belysa hur samhällets funktioner och vårt sätt att leva och arbeta kan anpassas för att skapa hållbar utveckling.

Ett *internationellt perspektiv* är viktigt för att kunna se den egna verkligheten i ett globalt sammanhang och för att skapa internationell solidaritet samt för att leva i ett samhälle med täta kontakter över kultur- och nationsgränser. Det internationella perspektivet innebär också att utveckla förståelse för den kulturella mångfalden inom landet.

Det *etiska perspektivet* är av betydelse för många av de frågor som tas upp i skolan. Perspektivet ska präglade skolans verksamhet för att ge grund för och främja elevernas förmåga att göra personliga ställningstaganden och agera ansvarsfullt mot sig själv och andra. (Skolverket 2018, s. 8)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Ovanstående tre stycken kommer direkt efter varandra i texten och beskrivs här tillsammans.

2. Övergripande mål och riktlinjer

(Skolverket 2018, s. 10)

2.1 Normer och värden

(Skolverket 2018, s. 10)

Skolans mål är att varje elev:

kan göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter (Skolverket, 2018, s. 10)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

Skolans mål är att varje elev:

kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen (Skolverket, 2018, s. 10)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

Skolans mål är att varje elev:

kan använda sig av ett kritiskt tänkande och självständigt formulera ståndpunkter grundade på kunskaper och etiska överväganden (Skolverket, 2018, s. 12)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

5. Kursplaner

(Skolverket 2018, s. 26)

5.2 Engelska

(Skolverket 2018, s. 33)

I det centrala innehållet för årskurs 7-9 står att kommunikationen skall innehålla:

Intressen, vardagliga situationer, aktiviteter, händelseförlopp samt relationer och etiska frågor (Skolverket, 2018, s. 35)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

5.9 Biologi

(Skolverket 2018, s. 164)

I syftesbeskrivningen för ämnet biologi:

Undervisningen ska ge eleverna möjlighet att använda och utveckla kunskaper och redskap för att formulera egna och granska andras argument i sammanhang där kunskaper i biologi har betydelse. Därigenom ska eleverna ges förutsättningar att hantera praktiska, etiska och estetiska valsituationer som rör hälsa, naturbruk och ekologisk hållbarhet. (Skolverket, 2018, s. 164)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

5.10 Fysik

(Skolverket 2018, s. 174)

I syftesbeskrivningen för ämnet fysik:

Undervisningen ska ge eleverna möjligheter att använda och utveckla kunskaper och redskap för att formulera egna och granska andras argument i sammanhang där kunskaper i fysik har betydelse. Därigenom ska eleverna ges förutsättningar att hantera praktiska, etiska och estetiska valsituationer som rör energi, teknik, miljö och samhälle. (Skolverket, 2018, s. 174)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

5.11 Kemi

(Skolverket 2018, s. 185)

I syftesbeskrivningen för ämnet fysik:

Undervisningen ska ge eleverna möjligheter att använda och utveckla kunskaper och redskap för att formulera egna och granska andras argument i sammanhang där kunskaper i kemi har betydelse. Därigenom ska eleverna ges förutsättningar att hantera praktiska, etiska och estetiska valsituationer som rör energi, miljö, hälsa och samhälle. (Skolverket, 2018, s. 185)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

5.12 Geografi

(Skolverket, 2018, s. 197)

I syftesbeskrivningen för ämnet geografi:

Genom undervisningen i ämnet geografi ska eleverna sammanfattningsvis ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att [...] värdera lösningar på olika miljö- och utvecklingsfrågor utifrån överväganden kring etik och hållbar utveckling. (Skolverket, 2018, s. 197)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

I kunskapskraven för geografi i slutet av årskurs 6 för betyget E:

Eleven kan resonera kring frågor som rör hållbar utveckling och ger då **enkla och till viss del underbyggda** förslag på miljöetiska val och prioriteringar i vardagen. Dessutom för eleven resonemang om orsaker till och konsekvenser av ojämlika levnadsvillkor i världen och ger då **enkla och till viss del** underbyggda förslag på hur människors levnadsvillkor kan förbättras. (Skolverket, 2018, s. 201)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

I kunskapskraven för geografi i slutet av årskurs 9 för betyget E:

Eleven för **enkla och till viss del** underbyggda resonemang om klimatförändringar och olika förklaringar till dessa samt deras konsekvenser för människa, samhälle och miljö i olika delar av världen. (Skolverket, 2018, s. 203)

Eleven kan resonera om olika ekologiska, ekonomiska och sociala hållbarhetsfrågor och redogör då för **enkla och till viss del** underbyggda förslag på lösningar där några konsekvenser för människa, samhälle och natur vägs in. (Skolverket, 2018, s. 203)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling
Här kunde motsättningar ha inkluderats

5.14 Religionskunskap

(Skolverket, 2018, s. 215)

I syftesbeskrivningen för religionskunskap:

Undervisningen ska stimulera eleverna att reflektera över olika livsfrågor, sin identitet och sitt etiska förhållningssätt. (Skolverket, 2018, s. 215)

Eleverna skall vidare ges förutsättningar att kunna analysera och ta ställning i etiska och moraliska frågor. (Skolverket, 2018, s. 215)

Den ska också bidra till att eleverna utvecklar beredskap att handla ansvarsfullt i förhållande till sig själva och sin omgivning.” (Skolverket, 2018, s. 215)

Eleverna ska genom undervisningen även utveckla sin förmåga att:

resonera och argumentera kring moraliska frågeställningar och värderingar utifrån etiska begrepp och modeller (Skolverket, 2018, s. 216)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

I det centrala innehållet för religionskunskap för årskurs 7-9:

Vardagliga moraliska dilemman. Analys och argumentation utifrån etiska modeller, till exempel konsekvens- och pliktetik. (Skolverket, 2018, s. 219)

Etiska begrepp som kan kopplas till frågor om hållbar utveckling, mänskliga rättigheter och demokratiska värderingar, till exempel frihet och ansvar. (Skolverket, 2018, s. 219)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

I kunskapskraven för godtagbara kunskaper i religionskunskap slutet av årskurs 3:

Eleven beskriver hur olika handlingar i vardagen kan påverka miljön och ger utifrån detta förslag på hur man kan bidra till hållbar utveckling. (Skolverket, 2018, s. 219)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

I kunskapskraven för betyget E i slutet av årskurs 6:

Eleven kan föra enkla resonemang om vardagliga moraliska frågor och vad det kan innebära att göra gott. Eleven gör då reflektioner som i huvudsak hör till ämnet och använder några etiska begrepp på ett i huvudsak fungerande sätt. (Skolverket, 2018, s. 219)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

I kunskapskraven för betyget E i slutet av årskurs 9:

Eleven kan resonera och argumentera kring moraliska frågeställningar och värderingar genom att föra enkla och till viss del underbyggda resonemang och använda etiska begrepp och modeller på ett i huvudsak fungerande sätt. (Skolverket, 2018, s. 222)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

5.15 Samhällskunskap

(Skolverket, 2018, s. 224)

I syftesbeskrivningen för ämnet samhällskunskap:

Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar förtrogenhet med de mänskliga rättigheterna och med demokratiska processer och arbetssätt. Den ska också bidra till att eleverna tillägnar sig kunskaper om, och förmågan att reflektera över, värden och principer som utmärker ett demokratiskt samhälle. Vidare ska undervisningen ge eleverna möjlighet att utveckla sin förståelse för vad det innebär att vara en aktiv och ansvarstagande medborgare i ett snabbt föränderligt samhälle. (Skolverket, 2018, s. 224)

Eleverna ska ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att:

uttrycka och värdera olika ståndpunkter i till exempel aktuella samhällsfrågor och argumentera utifrån fakta, värderingar och olika perspektiv” (Skolverket, 2018, s. 225)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

5.21 Teknik

(Skolverket, 2018, s. 292)

I syftesbeskrivningen för ämnet teknik:

Eleverna skall ges förutsättningar att:

utveckla tilltro till sin förmåga att bedöma tekniska lösningar och relatera dessa till frågor som rör estetik, etik, könsroller, ekonomi och hållbar utveckling (Skolverket, 2018, s. 292)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

I centrala innehållet för teknik för årskurs 7-9:

Undervisningen skall innehålla:

Konsekvenser av teknikval utifrån ekologiska, ekonomiska, etiska och sociala aspekter, till exempel i fråga om utveckling och användning av biobränslen och krigsmateriel (Skolverket, 2018, s. 295)

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Bilaga 4. Textsortering dokument 4: Hållbar utveckling, åk 7-9

Materialet sorteras under rubriker och underrubriker hämtade från originaldokumentet. Endast de kapitel eller avsnitt som är relevanta för undersökningen omnämns och/eller inkluderas. Följande markeringar används för att beskriva innehållet under respektive textavsnitt:

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Motsättningar ekologisk-social inkluderas

Motsättningar ekologisk- ekonomisk inkluderas

Motsättningar social-ekonomisk inkluderas

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Ljust gråmarkerad text är tillagd som anteckning eller i förklarande syfte, t.ex. då lämpligt citat saknas.

Del 1. Didaktiska perspektiv på hållbar utveckling

Text: Didaktiska perspektiv på hållbar utveckling

I introduktionstexten i del 1, *Didaktiska perspektiv på hållbar utveckling*, beskrivs bland annat ämnesövergripande arbete och arbetslagets roll med dess olika kompetenser som viktiga delar i att arbeta med utbildning för hållbar utveckling, vikten av att eleverna utvecklar en förmåga att kunna orientera sig i det komplexa informationsflöde de möts av, att de kan se på olika situationer från olika utgångspunkter samt vikten av att utveckla handlingskompetens (Caiman, Hasslöf, Lundegård, Malmberg, & Urbas, 2018a, s. 1).

Etiska förhållningssätt förpackade som ideologier, religioner, ekonomiska och sociala system har en avgörande betydelse för hur vi möter framtiden på olika delar av klotet. (Caiman et al., 2018a, s. 1)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Citatet kopplas till undervisning för hållbar utveckling genom omgivande texter.

I samhällsdebatten i stort florerar dock ofta en något förenklad bild av vad det skulle kunna innebära att undervisa om dessa frågor. Bilden säger ungefär: Bara våra elever delges relevanta faktakunskaper om sammanhangen, så kommer de kunna socialiseras in i adekvata beteenden. Men, skolan har även ett demokratiskt uppdrag, och ut- "bildade" är de medborgare som på ett övervägt sätt kan använda sig av såväl kunskaper som etiska avvägningar för att i stort och smått delta i beslutsfattanden om vår gemensamma framtid. Och det är i avvägningen mellan dessa båda uppdrag den mest framgångsrika undervisningen formas. (Caiman et al., 2018a, s. 1)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Det handlar om att ställa sig vad, hur och varför-frågor i förhållande till undervisningens syfte, men även en problematisering kring hur vi uppfattar hållbarhet i ekonomiska, ekologiska, sociala och politiska sammanhang. (Caiman et al., 2018a, s. 1)

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Idag talar vi därför snarare om medborgerlig bildning, det vill säga att elever behöver tillägna sig kunskaper som gör att de kan fungera som deltagande samhällsmedborgare tillsammans med andra i en demokrati (Hartsmar och Liljefors Persson 2013). Kunskaper som gör dem fria att ta beslut i frågor som inte bara rör dem själva utan även andra nu levande varelser och framtida generationer. (Caiman et al., 2018a, s. 8)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Allt vi planerar och låter eleverna göra i skolan pekar alltså ut riktningar, och vare sig vi vill det eller ej fostrar vi våra elever till vissa överväganden och handlingar. I vissa fall, som när det exempelvis gäller jämställdhet, jämlikhet och demokratiska värden ska det också vara så. Det är även explicit uttryckta i våra styrdokument. Dessa värden gäller även för hållbarhet. Det handlar om att ta personligt ansvar och visa respekt för den gemensamma miljön. Samtidigt sägs det att eleven ska skaffa sig ett personligt förhållningssätt till övergripande och globala miljöfrågor. Å ena sidan ska eleverna fostras och å andra sidan ska skolan låta olika synsätt om hur hållbarhet nås mötas. Fostran är inte i första hand att få elever att källsortera. Det är snarare att fostra demokratiska medborgare. (Caiman et al., 2018a, s. 8)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Avslutningsvis menar vi att undervisning med fokus på lärande för hållbar utveckling a) stärker demokratiska arbetssätt som möjliggör delaktighet och inflytande från eleverna, b) utvecklar kritiska förhållningssätt, reflektion kring värdegrunder, lokala och globala perspektiv samt c) lämnar utrymme för ämnesövergripande samarbeten och en mångfald av pedagogiska metoder. (Caiman et al., 2018a, s. 12)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Del 1. Didaktiska perspektiv på hållbar utveckling

Text: Intressekonflikter och handlingskompetens

I den andra texten i samma modul behandlas intressekonflikter och konflikter mellan olika val vi ställs inför och komplexiteten i att kunna orientera sig bland dessa val.

Läroplanens uttrycker att skolans huvudsakliga uppgifter är att ”främja elevers allsidiga personliga utveckling till aktiva, kreativa, kompetenta och ansvars-kännande individer och medborgare”, att eleverna ska ”kunna orientera sig i en komplex verklighet, med ett stort informationsflöde och en snabb förändringstakt” eller att de ”utvecklar sin förmåga att kritiskt granska fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ” handlar om just detta (Skolverket, 2011, s 6). (Malmberg, 2016, s. 4)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

På den individuella nivån kan det uttryckas som en konflikt mellan värderingar och önskningsar, hur man vill framställa sig själv som en god människa och hur man drömmer om att leva sitt liv. Det kan exempelvis handla om att man vill framstå som miljömedveten

men samtidigt önskar åka på utlandssemester till Thailand, att man är medveten om risker med elektromagnetisk strålning från mobiltelefoner men samtidigt ständigt önskar kommunicerar med kompisar med mobilen, att känna till att det är mindre miljöbelastande att äta vegetarisk mat men samtidigt inte kunna tänka sig ett liv utan hamburgare. De här konflikterna kan förklaras av vilka resurser man har och av vilka moraliska överväganden man gör. Hur ofta hör man inte folk säga att om omständigheterna var mer gynnsamma skulle man agera på ett annat sätt. Det är skillnad mellan att vilja och att kunna. (Malmberg, 2016, s. 6)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

Motsättningar ekologisk-social inkluderas

Motsättningar ekologisk-ekonomisk inkluderas

Del 2. Hur representerar vi världen?

Text: Representation – Hur ser vi på världen?

Del två innehåller en text. I texten *Representation – Hur ser vi på världen?* (Hasslöf, 2018) ligger fokus på att hur lärare kritiskt kan förhålla sig till representationer av världen och använda dessa för att utveckla perspektiv och innehåll i undervisningen och utmana traditionellt tänkande. Här diskuteras mänsklig dominans och hur människan har tagit sig en roll som ”härskare” över övriga livsformer och miljön. I texten inkluderas även hur vi måste mötas i diskussion kring hur vi kan handla etiskt och moraliskt för att främja en hållbar värld.

Representationer som de planetära gränserna (Figur 1) ger oss förståelse för att vi som människor i högsta grad är delaktiga i att förändra förutsättningarna för liv på jorden. Men de har inga inbyggda moraliska eller etiska värderingar om hur vi bör handla för en hållbar värld. Detta är något som vi kontinuerligt måste mötas kring i problematiserande diskussioner (se demokratisk deliberation i del 4 samt politisering i del 5). Vårt liv på jorden är trots allt beroende av förhållandet mellan människan och jordens ekosystem. (Hasslöf, 2018, s. 7)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Om figur 4 representerar en vision av hållbar utveckling kan figuren tolkas som att de tre dimensionerna gemensamt representerar målet för att en verksamhet ska ses som hållbar i sin helhet. Till exempel att maten vi äter produceras ekologiskt, de som arbetar med produktion och distribution omfattas av hållbara ekonomiska system och att produktion och konsumtion leder till en rättvis resursfördelning. Undervisningen kan då sträva efter att synliggöra hur vi skulle kunna uppfylla hållbarhet inom de olika dimensionerna för att nå en hållbar utveckling.

Å andra sidan kan diagrammet ses som en representation för de intressekonflikter som behöver belysas för att se vilka dimensioner av hållbarhet som kan utmanas i en verksamhet. Det vill säga att kritiskt uppmärksamma vilka dimensioner som ibland tvingas stå tillbaka för andra intressen och vad detta kan bero på. Undervisningen kommer då mer att präglas av att synliggöra maktstrukturer och olika värderingar beroende på vilka mål som prioriteras i olika sammanhang. (Hasslöf, 2018, s. 9)

Motsättningar ekologisk-social inkluderas

Motsättningar ekologisk-ekonomisk inkluderas

Motsättningar social-ekonomisk inkluderas

Här kunde motsättningar ha inkluderats

De båda ovanstående avsnitten som kommer efter varandra i texten beskrivs här tillsammans. Ingen av motsättningarna uttrycks explicit men konflikter mellan olika intressen lyfts på ett tydligt sätt. Motsättningar kunde ha beskrivits mer specifikt.

Texten kan fungera som en grund för att kunna anta ett kritiskt förhållningssätt och kunna göra etiska överväganden och diskutera etiska dilemman.

Del 3. Mottagande av kunskap och deltagande i förändring

Text: *Skolan och eleverna – mottagare av kunskap och deltagare i förändring*

I del 3, *Mottagande av kunskap och deltagande i förändring*, beskrivs hur arbete med hållbar utveckling kan ske i klassrummet - ämnesövergripande och med utgångspunkt i intressekonflikter, konsekvensanalys samt ställningstagande och handlande utifrån etiska överväganden.

Parallellt med kunskap om hur det är (det empiriska) behöver skolan arbeta med hur kunskaperna kan användas för att motivera hållbara handlingar utifrån olika värdepositioner (det normativa). (Malmberg, 2018, s. 2)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Det normativa finns med i Lgr11. Om vi använder skolans centrala uppdrag som övergripande syfte, skapas en annan utgångspunkt för organiserande syften. I Läroplanen kan vi läsa:

Eleverna ska kunna orientera sig i en komplex verklighet, med ett stort informationsflöde och en snabb förändringstakt. /.../ Det är också nödvändigt att eleverna utvecklar sin förmåga att kritiskt granska fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ.

Genom ett miljöperspektiv får de möjligheter både att ta ansvar för den miljö de själva direkt kan påverka och att skaffa sig ett personligt förhållningssätt till övergripande och globala miljöfrågor.

Det etiska perspektivet är av betydelse för många av de frågor som tas upp i skolan. Perspektivet ska präglade skolans verksamhet för att ge grund för och främja elevernas förmåga att göra personliga ställningstaganden.

Lgr11 för fram att elever ska lära sig att navigera i en komplex värld, att kritiskt granska källor, att ta ansvar för miljön och att ta ställning. Dessa mål är mer komplexa och svårare att fånga än de faktakunskaper som nämndes ovan i relation till klimatförändringen. Samtidigt kan de hänföras till demokrati och medborgarskap och är därför inte desto mindre viktiga. De innefattar både värden och kunskaper och kan sägas vila på det som Skollagen tar upp redan i första kapitlets fjärde paragraf.

Utbildningen inom skolväsendet syftar till att barn och elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. (SFS 2010:800, kap 1, §4)

(Malmberg, 2018, s. 2)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Du delar inte alltid dina värderingar med andras. Det händer att dina värderingar kommer i konflikt med andras vilket ofta innebär att du behöver överväga din ståndpunkt och argumentera för din position. Min poäng här är att konflikter är en väsentlig del av undervisning för hållbar utveckling. Många hållbarhetsfrågor innebär att olika intressegrupper är i konflikt med varandra. De inblandade grupperna är ofta säkra på att deras position är den egna ståndpunkten är bättre än övriga. (Malmberg, 2018, s. 3)

Motsättningar ekologisk-social inkluderas

Motsättningar ekologisk-ekonomisk inkluderas

Motsättningar social-ekonomisk inkluderas

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Ingen av motsättningarna uttrycks explicit men konflikter mellan olika intressen lyfts på ett tydligt sätt. Motsättningar kunde ha beskrivits mer specifikt.

Men diskussionen om hållbar utveckling är, förutom att den är ämnesövergripande, också värdeladdad. De val vi gör får konsekvenser som kan värderas på olika sätt. Eleverna behöver få ställa alternativ mot varandra, överväga vilka konsekvenser det ena eller det andra valet får och reflektera över om det överensstämmer med deras värderingar. Den värderande dimensionen förutsätter ett klassrum där olika röster får komma till tals och där en åsikt tillåts stå i konflikt med en annan (Dysthe 1996). Då handlar det om att organisera en undervisning som synliggör intressekonflikter (se artikeln Intressekonflikter och handlingskompetens) och diskussioner om hur vi bör utnyttja olika naturresurser samt vilka konsekvenser olika val kan få för utvecklingen mot en hållbar värld. (Malmberg, 2018, s. 4)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

När man arrangerar grupparbeten i en undervisning om hållbar utveckling är det lämpligt att utgå från autentiska och komplexa problem, exempelvis sådana samhällsutmaningar som inte har en enda enkel lösning. Dessa kallas ibland wicked problems, det vill säga samhällsproblem som är synnerligen svårlösta då de innefattar en sammansatt problembild och där förutsättningarna att hitta framkomstvägar ständigt förändras. I arbetet med den typen av problem blir elevernas förmåga att använda kunskaper, såväl naturvetenskapliga, samhällsvetenskapliga som humanistiska, värdefull (Mogensen och Schnack, 2010). Gruppmedlemmarnas bidrag i form av idéer, problemformuleringar, teorier och etiska överväganden blir betydelsefulla. Viktigt är också vilka källor och erfarenheter som lyfts in i arbetet och hur de kommer till tals och bearbetas. Det centrala i grupparbetet är vilken typ av kunskap deltagarna bidrar med i själva dialogen och hur de tillsammans använder alla gruppmedlemmars kunskaper och åsikter för att lösa problemet. Om deltagarna inte är överens kan det finnas flera möjliga lösningar. (Malmberg, 2018, s. 5)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Värderingsövningar är annan metod för att lyfta fram olika röster om en fråga, exempelvis etiska och politiska. Genom att eleverna får syn på andras uppfattningar passar de bra i samband med att ett nytt område introduceras och kan de fungera som en ögonöppnare för problemets karaktär. (Malmberg, 2018, s. 6)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

De metoder som förts fram är exempel på hur man kan arbeta med intressekonflikter i ett dialogiskt klassrum. Tanken med dessa arbetsformer är att eleverna ska få insikter från såväl de faktamässiga empiriska som de normativa perspektiven på problemet. Fakta säger något om hur det är. Vilka gaser påverkar klimatförändringen? Vilka länder har skrivit under klimatavtalet från Paris 2015? Hur ofta serveras vegetarisk mat i skolan? Det normativa säger något om vad man vill värna om, tycker är rättvist och vad man vill använda sina faktakunskaper till. Vad bör Sverige göra för att minska transportsektorns utsläpp av växthusgaser? Hur bör jag semestra för att anpassa mig till det? Vilken typ av mat bör serveras i matbESPisningen för att minska det ekologiska fotavtrycket? Båda dessa perspektiv, det empiriska och det normativa, finns tydligt närvarande när vi arbetar med frågor om hållbar utveckling. (Malmberg, 2018, s. 9)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Del 4. Att undervisa i demokrati och pluralism

Text: *Det ska funka framöver - Intergenerationellt ansvar och demokratisk pluralism i undervisning för hållbar utveckling*

I texten beskrivs med utgångspunkt i läroplanen att undervisningen skall bedrivas utifrån demokrati - att undervisningen skall innehålla vissa kunskaper och värden men att den också skall vila på demokrati och bedrivas under demokratiska former, Undervisningen skall också bedrivas utifrån pluralism - att hänsyn skall tas till elevers olika åsikter och perspektiv (Lundegård, 2018, s.1).

”Människan behöver vatten för att överleva. Därför borde alla ha rätt till dricksvatten.”

Skriver Linn krasst på en av de lappar hon blivit tilldelad i en övning som hennes lärare, Veronica och Alban, satt henne och klassen att göra. Med våra basala behov, konstaterar hon, följer vissa etiska ställningstaganden och en för henne självklar positionering. - Bara det att vi fötts som människor gör att vi besitter en obestridlig rätt att göra anspråk på jordens resurser. (Lundegård, 2018, s.1)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Syftet med lektionen är att skapa ett demokratiskt samtal som öppnar upp för eleverna att bidra till innehållet med olika kunskaper, perspektiv och värden. (Lundegård, 2018, s.1)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

Inte minst när det gäller undervisning för hållbar utveckling blir de här små vardagliga valen i undervisningen speciellt viktiga att reflektera över. På det området har ju utbildning och skola tagit på sig ett speciellt ansvar i att erbjuda eleverna en möjlighet att utveckla kunskaper och värderingar som kan bidra till att alla människor får leva ett gott liv och att naturens ekosystem upprätthålls. I didaktiska sammanhang brukar man tala om det här i termer av medborgarkunskap, d.v.s. sådana kunskaper som kan hjälpa eleverna att ta kreativa beslut, göra ansvarsfulla åtaganden och handla i det offentliga rummet nu och i framtiden. Genom att framhålla områden som, människolivets okränkbarhet, individens frihet, alla människors lika värde, jämställdhet, solidaritet, samt en respekt för vår gemensamma miljö (Lgr11, s.7) signaleras det i läroplanen tydligt vilka värden undervisningen ska bidra med att utveckla hos eleven. (Lundegård, 2018, s.1)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Tar man detta på allvar när man ska utforma en undervisning i hållbar utveckling blir det viktigt att se till att elevernas ställningstaganden i frågorna får bygga på såväl kunskaper som på vad de moraliskt vill värna om. (Lundegård, 2018, s.2)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Ett lite snitsigare ord för det eleverna förväntas ta med sig genom övningen är avståndsmoral, en förmåga till utvidgad solidaritet med andra i tid och rum (Almers 2009). Att det man månar om sträcker sig längre än till det som sker i den närmaste omgivningen, ett vedertaget begrepp för den kanske ofta förekommande motsatta viljan att först och främst hålla rent framför egen dörr kallas NIMBY, ”not in my backyard.” Avståndsmoral är förstås en väsentlig ambition om man vill att människor ska verka för en hållbar utveckling, men åsikterna om vad som ska vara föremål för moralen varierar. Här brukar man påminna om att det finns flera hundra definitioner av det omdiskuterade begreppet hållbar utveckling där den mest kända kanske ändå är Gro Harlem Brundtlands som säger sig vilja åstadkomma ”en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers

möjligheter att tillfredsställa sina behov”. Det är en definition som kanske med all rätta anklagats för att vara alltför antropocentrisk. Medan andra tolkningar av hållbarheten lägger mer vinn vid att värna om överlevnaden för djur, växter, ekosystem eller hela biosfären tar den här istället ståndpunkt för människans fortlevnad och välbefinnande. Vad Veronica och Alban bland annat vill utveckla med övningen är elevernas inter-generationella ansvarskänsla, som innebär att de får ställa sig själva och sina handlingar i relation till andra människors intressen, inte bara i nutid utan även till människor i kommande generationer. (Lundegård, 2018, s.4)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Ofta har undervisning kring miljö och hållbar utveckling inte uppmärksammat det utan gått ut på att låta eleverna skapa visioner om en hållbar framtid. De ska komma med förslag på tekniska lösningar och ekologiska strategier, utan att synliggöra de konflikter som alltid finns inbäddade i problemen och vilka skilda intressen man behöver ta hänsyn till. Utan den insikten bli det bara ännu en skoluppgift utan autentisk koppling. Inom politisk filosofi, som berör demokratiska samhällsprocesser i en större skala, pekar man idag i allt större utsträckning på vikten av att erkänna den antagonism som man menar alltid finns med när människor möts kring den här typen av frågor (Mouffe, 2013). Att lokala behov inte alltid rimmar med globala och att människor i olika delar av världen har skilda etiska, politiska och religiösa bevekelsegrunder. När representanter för världens länder möts i samtal om hur vi ska hantera klimatfrågorna, eller när Europas stater ska försöka enas om EUs flyktingpolitik, då finns det inga på förhand givna svar. Det här är en diskussion som förstås också behöver tas tillvara om man vill utforma en verklighetsanknuten undervisning på området. (Lundegård, 2018, s.6)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas

Motsättningar ekologisk-social inkluderas

Motsättningar ekologisk-ekonomisk inkluderas

Motsättningar social-ekonomisk inkluderas

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Ingen av motsättningarna uttrycks explicit men konflikter mellan olika intressen lyfts på ett tydligt sätt. Motsättningar kunde ha beskrivits mer specifikt.

Del 5. Individ, ansvar och politik

Text: Hållbar utveckling – vem är och bör vara ansvarig?

I texten diskuterar Urbas och Malmberg (2018a, s. 1) samhällsansvar och vem som bär ansvaret för hållbar utveckling, individen eller politiken. I texten diskuteras vad som är politik och inte, hur olika samhällsfrågor kan bli politiska och tvärtom. Här ges även exempel på hur politiskt deltagande och påverkansarbete kan ske. Texten innehåller inga direkta kopplingar till vikten av utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller diskussioner om etiska dilemman kopplade till hållbar utveckling. Texten har dock ett värde i sammanhanget då den kan fungera som grund för diskussion om ansvarsfördelning i samhället och hur beslut fattas och kan påverkas vilket skulle kunna leda till diskussion om etik och utveckling av förmågan att göra etiska överväganden.

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Del 5. Individ, ansvar och politik

Text: Hållbar utveckling, avpolitisering och avdemokratisering

I den andra texten i modul 5, *Hållbar utveckling, avpolitisering och avdemokratisering*, beskrivs hur avpolitisering av ett område eller fråga innebär att politiskt deltagande och även demokratiskt beslutsfattande undergrävs. Inga direkta kopplingar görs med utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman men texten kompletterar föregående text genom diskussion om vem eller vilka som skall ha rätt att göra politik, vilka ämnen som skall lyftas på den demokratiska dagordningen, hur frågor som presenteras som omöjliga att lösa

omöjliggör demokratiskt beslutsfattande och framförallt på avpolitisering och dess konsekvenser (Urbas & Malmberg, 2018a, s. 5).

Del 6. Kreativitet för hållbar utveckling

Text: *Kreativitet för hållbar utveckling*

I texten beskrivs med hjälp av ett konkret undervisningsexempel hur elever kan lockas att tänka kreativt kring hållbar utveckling. I exemplet utgår man från de tre dimensionerna av hållbar utveckling och eleverna får beskriva hur dessa kan förbättras (Caiman & Lundegård, 2018, s. 1). Dock lyfts inte konflikter mellan dimensionerna vilket hade kunnat inkluderas på ett naturligt sätt i undervisningsexemplet. Etik eller utveckling av förmågan att göra etiska överväganden förekommer inte heller vilket med fördel hade kunnat inkluderas och kopplas till hållbarhet.

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Del 7. Konsekvenser av handlande i en komplex värld

Text: *Konsekvenser av handlande i en komplex värld*

I texten resoneras kring kopplingen mellan undervisning, kunskap, värderingar och enskilda individers beslut kontra samhällets eller politikens möjligheter att bidra till hållbar utveckling. Tanken med denna del är att väcka medvetenhet och ge redskap för att resonera kring olika handlingsalternativ och det komplexa i detta (Hasslöf, Urbas & Malmberg, 2018, s. 2). I texten tas inte etik, utvecklingen av förmågan att göra etiska ställningstaganden eller etiska dilemman upp. Utveckling av förmågan att göra etiska överväganden kunde med fördel ha inkluderats i texten i samband med beskrivning av individens och politikens roll för hållbar utveckling. Även etiska dilemman med motsättningar mellan de tre dimensionerna kunde ha inkluderats för att fördjupa texten.

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Del 8. Hela skolan för hållbar utveckling

Text: *Hela skolan för hållbar utveckling*

Följande stycke beskriver ansatsen i del 8:

Samhällsfrågor om rättvisa, jämställdhet, fördelningsfrågor och politik och områden inom humaniora som etik, kreativitet och handlingskompetens utgör inte bara stödstrukturer för hållbarhetsundervisningen, utan de är istället centrala delar i dess kärna. Naturvetenskapen ger oss en visserligen en viktig grund för förståelsen av planetens beboeliga gränser, men det är endast utifrån det bredare hållbarhetsperspektivet som vi kan synliggöra hur en konstruktiv undervisning kan utformas didaktiskt. (Caiman, Hasslöf, Lundegård, Malmberg, & Urbas, 2018b, s. 1)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderats och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Del 8 handlar sedan om hur en skola kan förhålla sig till arbetet med hållbar utveckling. Texten beskriver och ger exempel på hur skolor kan introducera och arbeta med hållbar utveckling och hur hinder och möjligheter kan identifieras (Caiman et al., 2018b, s. 1). Fokus i del 8 ligger på tematiskt arbete och kollegialt deltagande och det finns även två videor som beskriver dessa delar. Förutom i det första stycket tas inte etik, etiska dilemman eller förmågan att göra etiska överväganden upp i texten till del 8. Här kunde etik, etiska dilemman och förmågan att göra etiska överväganden med fördel ha inkluderats ytterligare på ett konkret sätt för att tydliggöra dessa aspekter som förutsättningar för arbete med hållbar utveckling i skolan.

Här kunde etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman ha inkluderats och möjligen kopplats till utbildning för hållbar utveckling

Här kunde motsättningar ha inkluderats

Del 9. Globala målen i undervisningen

Text: *Globala målen i undervisningen*

Den nionde och sista delen, *Globala målen i undervisningen*, tar upp hur den svenska skolan kan förhålla sig till mål 4 och delmålet 4.7 i Agenda 2030, hur ämnesplaner och mål kan kopplas till de globala målen och vilka didaktiska redskap som kan fungera som utgångspunkter i undervisningen (Jankell, 2019, s. 2). Bland annat beskrivs hur statistik från undersökningar om människors prioriteringar när det gäller de globala målen kan användas. Under den nionde delen finns även ett didaktiskt ramverk som kopieringsunderlag samt en länk till de Globala målen online.

Etik: Att använda tankeredskapet etik innebär att välja innehåll och frågor i undervisningen som inte har svar som är rätt eller fel, utan behöver värderas utifrån olika etiska utgångspunkter och dimensioner (ex mänskliga rättigheter, framtida generationer, andra livsformer etc.) (Kronlid, 2010, 2017). Genom att arbeta med de globala målen bjuds eleverna in till etiska samtal och kritisk reflektion på olika sätt. Det kan exempelvis ske genom att synliggöra de målkonflikter som uppstår när olika mål eller delmål ställs mot varandra. Det gör att eleverna får ett faktiskt innehåll att värdera och väga etiskt. Vad händer exempelvis när vi ställer delmål 8.1 (Fortsatt tillväxt i utvecklingsländer) och mål 1 (Utrotta fattigdom), mot resurseffektiviteten som åberopas i mål 12 (Hållbar konsumtion och produktion) eller mot mål 13 (Bekämpa klimat-förändringarna). Även inom respektive mål finns målkonflikter, exempelvis i mål 12, som innehåller flera värderingskonflikter:

- Vad ska prioriteras? Att minska fattigdomen eller att förhindra att resurserna tar slut och lindra den tilltagande växthuseffekten?
- Hur påverkas fattigdomen om 'västvärlden' slutar handla med fattigare länder?
- Vad innebär hållbar turism och vem är det som ska se till att den övervakas? (delmål 12.B)
- Hur kan handelsmönster drivas med hänsyn till utvecklingsländer? Vilken hänsyn? (delmål 12.1)

(Jankell, 2019, s. 11)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Motsättningar ekologisk-social inkluderas

Motsättningar ekologisk- ekonomisk inkluderas

Motsättningar social-ekonomisk inkluderas

Dilemmasituationer kan även uppstå när vi diskuterar etik i relation till nutid och framtid. Att ta hänsyn till människors välbefinnande nu, t.ex. att kunna använda energi för att ge alla tillgång till elektricitet och en bättre välfärd eller resa med flyg för att hälsa på släktingar krockar med en framtida etisk dimension, eftersom agerandet sker på bekostnad av klimatet med oanade risker för framtida generationer. När det blir tydligt för eleverna hur de kan värdera en fråga utifrån olika etiska utgångspunkter utvecklar de nyanser, vilka även kan bedömas kvalitativt i olika ämnen.. (Jankell, 2019, s. 11)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Motsättningar ekologisk-social inkluderas

Motsättningar ekologisk- ekonomisk inkluderas

Motsättningar social-ekonomisk inkluderas

Kritisk reflektion innebär att planera för en undervisning där eleverna ges möjlighet att förhålla sig kritiska i relation till hållbarhetsfrågor. Där svaren ofta inte är rätt eller fel utan

behöver värderas utifrån olika perspektiv. Ibland med stöd i faktakunskaper och utifrån en vetenskaplig grund eller utifrån etiska värderingar. Ibland blir det till en kritik av normer, baserade på exempelvis ekologiska, sociala, ekonomiska, nutida eller framtida perspektiv. (Jankell, 2019, s. 13)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Dessa fyra former av deltagande processer ger oss lärare riktlinjer för hur undervisning kan planeras och genomföras. Om vi för samman dessa med de tre innehållsrika tankeredskapen får vi ett didaktiskt ramverk, som vi kan använda som planeringsverktyg (se figur 3). Tanken med ramverket är att vi ska skapa en undervisning om exempelvis klimatförändringar som ger eleverna olika perspektiv på klimatfrågan, tvärvetenskaplig kunskap om klimatfrågan och möjlighet att diskutera frågan etiskt, vilket sker genom deliberativa samtal, kritisk reflektion och kreativa processer där eleverna också får möjlighet att få agens. Vid planeringsstadiet kan vi fundera på vilka ämnen som bidrar med vad. Kanske kan ett ämne bidra med kreativa processer och agens? Andra kan bidra till utgångspunkter för argumentation med innehåll och begrepp medan ytterligare ämnen kan bidra med metoder för undersökning och kritisk granskning. Rutorna som bildas i ramverket blir förslag på aktiviteter som eleverna bjuds in till där innehållet är tvärvetenskapligt, innehåller fler perspektiv samt går att värdera etiskt. Där aktiviteterna innebär aktivt deltagande på olika sätt i relation till de problem som diskuteras. (Jankell, 2019, s. 13)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

När det gäller elevernas roll som konsumenter vill lärarna skapa möjligheter för ett pågående *kritiskt* samtal genom projektet om vad som är hållbart. Därför planerar de in *deliberativa* samtal vid olika tillfällen där eleverna får möjlighet att värdera sitt ställnings-tagande utifrån olika *perspektiv* i relation till den information de får fram om varan när de följer den från råvara till avfall. I det arbetet får svenska en tydlig roll i att öva argumentation, för att stödja det deliberativa, kritiska samtalet. (Jankell, 2019, s. 18)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Tanken är att under projektets gång sätts eleven in i olika aktörers synsätt. De ges även möjlighet att använda olika globala mål för att argumentera *för* att köpa varan, exempelvis för att den skapar arbetstillfällen, vilket gynnar mål 8. Om varan är Fairtrade märkt gynnar den både mål 8 och mål 1 och bidrar i *nutid* till att människor får möjlighet att ta sig ur fattigdom. Den bidrar kanske även till mål 10 (minska ojämlikhet). De får även använda globala målen för att argumentera *mot* att köpa varan utifrån exempelvis mål 13 som handlar om att rädda klimatet. Om varan kräver långa transporter med fossil energi, påverkas mål 13 negativt, vilket i sin tur ger negativa ekologiska, sociala och ekonomiska effekter för *framtida* generationer.

Lärarna diskuterar vikten av att vara tydlig med att ställningstagandet som eleverna gör inte behöver innebära att det ena är rätt och det andra är fel, utan att både för och emot kan vara rätt i enlighet med *olika* mål och perspektiv på hållbar utveckling. På det sättet kan globala målen hjälpa till att synliggöra olika målkonflikter och interna *spänningar* mellan målen, vilket är viktigt att lyfta fram. Lika viktigt är lösningarna. Lärarna planerar att avsluta momentet med att eleverna får ge förslag på hur de varor de undersökt kan bli mer hållbara utifrån olika perspektiv. Även här ger globala målen vägledning eftersom de föreslår lösningar, som eleverna kan få förhålla sig kritiska till. (Jankell, 2019, s. 19)

Etik, utveckling av förmågan att göra etiska överväganden eller etiska dilemman inkluderas och kopplas till utbildning för hållbar utveckling

Motsättningar ekologisk-social inkluderas

Motsättningar ekologisk- ekonomisk inkluderas

Motsättningar social-ekonomisk inkluderas